

ПОСТ-ТЕОРИЯТА КАТО БЪЛГАРСКИ СЛУЧАЙ

ДИМИТЪР КАМБУРОВ

Мемоарен манифест

„...Линия „без автор, без читател” имаше и у нас... През първата половина на 60-те започнаха да се появяват анализи на отделни творби, предимно български, които като нагласа и смисъл бележеха, че тръгват от текста, че са му предани, ... че търсят значенията, които поражда сам той, а не някой друг — автор, читател, или анализатор. Собствено българското в тази линия бе ... живеят глад за литературоведски професионализъм и опеката на идеологемата — от нейната методология. Страстите се разпалваха и от сблъсъка между „аналитиците” и „импресионистите”. Така наречените импресионисти поне до някое време вършеха същото, съпротивляваха се по свои пътища на идеологемата. ... Пишеха ги тия анализи двама-трима, най-много четирима души. ... Тоя тип анализи не формулира, както това се прави в литературно и социално демократични общества, своята методология в програми и манифестни трудове. Конспирацията обаче беше разкрита... Идеологемата заклеми новата анализационна методология, че е формалистична и безидейна, педантична и безстрастна, че дехуманизира литературата и убива творбата под ледения си разсъдъчен скалпел. Този класически набор от нейни епитети бе освежен с един по-нов, който трябваше окончателно да срине това чуждо на нашия живот явление: структурализъм.”

Никола Георгиев. „Завръщането на читателя”, встъпителен текст на сборната му книга „Сто и двадесет литературни години”, Издателство *Век 22*, 1992 г.

Връщам се към този текст години след последната му промяна. Така че той трябва да се схваща като палимпсест, в който днешните му измръзнали по митинги „треперливи руки” съжителстват с непонятно-лежерна каузалност и псевдообективистка дезангажираност.

Впрочем напоследък същото шизо-усещане съпътства четенето ми тук. Гладките изпипани направи съжителстват с току-съшити катастрофично неспособни текстове-жестове. Първата позиция напомня стила на английски колонизатор, закопчан до брадичката, докато местни припадък от жегата; смисълът ѝ е интелектуалецът да не уважи пира през чумавото. Втората прилича на мързелив апокалипсис. Между тези две състояния ще се лашка и предстоящото изложение.

ПО ПОВОД НА ЕДНА КНИГА

Когато през пролетта на 95 се появи книгата „*Post-Theory, Games, and Discursive Resistance, The Bulgarian Case*; Edited by Alexander Kiossev”, тя бе отбелязана като пробив на чуждия пазар на тукашен интелектуален продукт. Сегашният ѝ прием тук контрастираше на някогашното отношение към един по-ранен вариант на книгата с името *Ars Simulacri*, нещо, което поставя въпроса какво означава появата на тази книга днес, тук и на английски.

Книгата не е от безпроблемните. Едва ли е общосподелим романсът вместо предговор, представящ целокупния живот на хуманитарната интеле-

лигенция отпреди *промяната* в България под *Знака на четиримата* — Дичев, Тодоров, Кръстев и Кьосев. Но след като именно те са авторите, включени в англоезичното издание, подобно себеизстъпване става естествено. Налага се да ги мислим като най-прост пример, като символически натоварена синекдоха на българския духовен живот. Така че да се огледаме в книгата, която поставя огледало пред нас за западния поглед. Спецификата на тази книга — написана на български, снабдена с удвояващ я превод, а после изоставила оригинала си и разширила преводната си част, заела сега мястото на оригинала — ни предоставя шанса да се видим в нея и да сравним видяното с гледката през мътната лупа на спомена.

Това предопределя и жанра на този текст: мемоарен манифест, откликващ на спомена с проективна жар. Мемоарен манифест, вдъхновен от посттеорията. Пост-теория тук ще наричаме онази след-теория, която вече не може и/или не иска да бъде теория, тъй като времето на възникването ѝ, зовящо себе си пост-модерно, я усъмнява в основанията на каквато и да било теоретичност, асоциираща се с неща като интелектуална дистанция, съзерцателна остраниненост, безпристрастна обективност и концептуална неутралност. Пост-теорията, разбира се, няма да убегне на алтернативата между бюрократичния пост и интелектуалния и битов пост¹ на пост-тоталитарния интелегент.

Книгата на четиримата съдържа текстове, писани преди и след 10.XI.89. Казвам това, заради предстоящото изявление, постановяващо книгата като обрастваща и двата склона спрямо десетоноемврийското било и било: това е най-важната българска книга за последните десетина години. Тя е важна не като следдеветоноемврийски поглед към времето преди, а като появила се и преди, и след 10.XI, като представляваща и перформативно представяща това време като едно българско и източноевропейско време в съсредоточеното състояние на сверяване на часовника със света.

Тази книга едва ли е била от значение за читателя, за когото уж е предназначена. Тя е претенциозна, изисква читателско усърдие. Както признава Ал.Кьосев, контекстът, който би могъл да осмисли и просветли текстовете в книгата, е непредставим. При това книгата едва ли би могла да избере за излизането си по-неподходящо време, място и климат. Доколкото ми е известно, и левият, и десният, и десният дискурс в Щатите са обхванати от парадоксалната вълна на публицистичен интенционализъм и антитеоретичен институционализъм при все по-заглъхващ интерес към литературата и особено към онази лит-теория, която не постановява драстичната си отлика от нея.² Липсата на ясно артикулирана позиция за сметка на обилието иронични двусмислици днес звучи анахронично. Така че четенето на Запад на тази книга е обречено по силата на изпадането му от каквато и да е поддържащо-осмисляща го реторическа *кошара*³. И размазаното понятие *постмодернизъм* едва ли би помогнало тук.

¹В смисъл на пости, например *пост* и *молитва*.

²Постепенното измиране или замлъкване на интелектуалците, евреи или колаборационисти, установили се в американските университети след Втората световна война, както и стесняването на хуманитарния пазар поради общата рецесия и произтичащата от нея стагнация, доведе до мощен антитеоретичен обрат. Всъщност силите на прагматизма и позитивизма никога не са сдавали позиции в тази страна, но от 80-те насам те взимат повсеместен реванш.

³Превод на понятието на Стенли Фиш *constraint*, който ни напомня, че „Господ помага, ала в кошара не вкарва“; т. е. и предимствата, и неволите на кошарата, каквито и да са те, са достойние на човека в неговата тукашност и отсамност.

Така че, ако към книгата се подходи с очакване за прилагането на западни модели при описването на източни феномени, неуспехът е гарантиран. Шансът ѝ да взриви хоризонтите на това очакване, преди те да са я затворили в етикет или буквално. Но има или не значение на Запад сега, книгата, подобно на една източноевропейска Джейн Еър, очертава стратегиите на едно достойно и вероятно печеливше поведение. Дори да не се състои сега, книгата, взета типологически, обещава да се сбъдне в онова бъдеще, което тя самата предначертава. Нещо повече — сегашното ѝ неслучване в известен смисъл е условието за бъдещото ѝ реализиране и там, и тук, стига, разбира се, програмата, която предписва, да бъде чута и последвана.

Защото книгата представлява, или поне иронично проигрива износ на интелектуална революция от Изток на Запад; опит за възникване сред симптомите за повече или по-малко сговорчивото изчезване на Истока; опит за предизвикателство към Запада. Тя е свидетелство за това, че нашето съществуване продължава, и то нито като себезачезване, нито като мутация, а като подхващане на онези предизвикателства, които Западът току подхвърля и отхвърля в XX век, най-общо сводими дописане около *самите граничности на означаването*. Подобно на дете, изпаднало от грижите на Климент Александрийски, тази книга взема насериозно подхвърлените ѝ книги-мечове, за да ги обърне към благодетеля, но най-вече към себе си.

За тази книга може да се говори самостоятелно. Но за да я осъзнаем като епохална или поне симптоматична, ще е необходимо да я видим в континуална перспектива, ако и появата ѝ днес да внушава по-скоро усещането за прекъснатост на процесите, за възникване от нищото. За мен е очевидно, че българското постмодерно и в частност политическо писане днес не е прост ефект на образованост и че то трябва да се види и като отхвърляне на бащите тук, в тази култура. А книгата на четиримата предприема точно такова отхвърляне на бащите; и то не само концептуално, но и по силата на само привидно саморазбиращия се факт, че е на английски. Постмодерното писане тук още при появата си се представяше за посттоталитарно: каквото и да означаваше това — *след-* или *анти-* — то изтъкваше една нагласа за оразличаване от тоталитарното, докато плахо и/или мъдро признава неговите наследствени петна.

Оттук обаче възниква редуccionистката опасност да се причисли към тоталитарното всичко, което се е състояло в определен период. Всъщност посттоталитарното писане следва да се види като негативно наследство спрямо заявените тоталитарни схеми, но и спрямо формите на съпротива, разчупване и дисидентство вътре в тези схеми. Този текст ще се опита да си представи онези белези на времето, които го представяха като все пак нееднозначно при все идеологическата му матрица. Тук аз ще се спра на две присъствия и ще намекна за едно отсъствие, които ми се струват симптоматични. Става въпрос за последователния и паралелния екзистенциалистки и структуралистки бум през 60-70-те и за отсъствието на психоанализата от сцената на българската култура.

Когато в края на комунистическото господство започна да става ясно, че изборът ни се простира между това или да станем хуманитарни интелектуалци от западен тип, т. е. леви говорители, или да останем интелигенти, т. е. източни леви деятели, това май не ни направи щастливи. За много от нас точно излизат от лявото беше условието за разправата с комунизма, било като *научен*, било като персонално минало. За много интелектуалци и хора със свободни професии това означаваше по същество десен ангажимент с властта: влизане в партийни централи, в бордовете на банки, експерти и съветници. Самото им попадане в политиката вече беше десен избор в резултат на леви убеждения и лява безизходица.

Скоро след *промяната* същата дясно-либерална ориентация доби и друг хипостаз. Отприщаното философстване, отвързаните литературоведски прочити, безпоследственото хуманитарно поведение беше *другото име на свободата*, доколкото разтоварваше от всякакъв конюнктурен ангажимент, обещаваще самодостатъчност в личностен и и професионално-групов план. Така че за кратко време хуманитарното поведение на необвързаните беше потопено в илюзорната забрава на аполитична, т. е. по същество консервативна посветеност на вечността. Така следдесетоноемврийското поведение не желаше да напусне диалектичката поза, която, непокътната, се преля от тоталитарния период: усещането за противоречива сложност, която съвпаднаше с все по-налагащата се многозначност като иманентна черта на езика.⁴ Така хуманитарната интелигенция, която си умреше да вижда нещата от една на, но и от другата страна и беше превърнала в свой девиз разпознаването на простите неща като сложни, просто се отказа от позицията и в качеството си на неутрален наблюдател предостави избора и заемането на позицията на всички други в това общество.

Нещо повече, заемането на позицията от страна на интелектуалците по онова време негласно означаваше заявление за влизане в политиката и временно замразяване на членството в партията на прослойката. Обикновено непосредствено след това въпросната ангажираност беше снабдявана с действителен партиен билет и пропуск към коридорите на властта. Така че по това време интелигенцията се възвърна към тоталитарната си дрямка на смълчана опозиция. Но това не беше опозиция на позицията на властта, в каквато се опита да се превърне за малко в периода непосредствено преди и след 10 ноември. Това беше добрата стара опозиция на всяка твърда, самоидентична, самоповярвала си позиция, била тя на властта, била на нейните политически опоненти. Така интелигенцията за пореден път се поддаде на изкушението да се солидаризира с Бай Ганьо в точката на неговата летлива крилата фраза, че *и едните, и другите са маски*.

Така те, и едните, и другите, завладяха позиции, но от това интелигенцията не стана по-авторитетна, нито по-безпризорна. Опиянението от свободата, а не от авторитета превърна хуманитарната интелигенция в свободна и тривиална като всяка контрадаптивна безпоследственост.⁵

⁴Интелектуалната автономия, чийто парадоксален пароксизъм се изразяваше в безконтролна свобода на устното слово при смешно стагниран печат и пр. публично писмо. Поради това жанрът на рутатнята се радваше на огромна популярност, удържана на прага на публикуването. По тази причина репресиите бяха смехотворни — половинчати и плахи — но все пак ги имаше. Това създаде у интелигенцията шизоидното самочувствие на един сакрифисален бабайтлък.

⁵Като пример може да се вземе заглавието “*Post-Theory, Games, and Discursive Resistance, The Bulgarian Case.*” То ни кара да се запитаме за значението на това *post-*. Дали става дума за пост-теория, т. е. за след-теория в смисъла на продължаваща теорията практика; или се касае за онова, което се случва след теорията, т. е. след нейната смърт; или пък постеторията е теория за и върху теорията, т. е. *мета* на теорията; или пък *ност* трябва да включи метонимично-цитатно представата за теорията по време на постмодернизма. Нито заглавието, нито контекстопоместващия теоретичен спомен на Кюсов, нито пък текстовете от книгата дават възможност за избор. Въпросът е дали тук се касае за прословутата нерешимост, или за незнание: ние, както и тази книга, не знаем дали е в, след, около, срещу, върху и пр. спрямо теорията.

В същото време книгата “*Post-Theory...*” се преживява като агресивна реакция точно срещу тази мързеливо-умислена многозначност на отиващата си мода в писането. Книгата все още е игрива и пъргаво избягва клопките на фосилизацията. Но вече, особено във втората ѝ част, се чувства произносителния порив, мощния оповестяващ и наричащ глас, възпътен най-вече в текстовете на Владислав Тодоров.

Този стил на поведение на неведението, който отдалеч можеше да мине за аполитичен, не беше прост ефект на свободата, не беше симптом за лекомисленото ѝ потребяване. Той разполагаше с история и традиция, които де факто програмираха рефлексите ни. Поведението на българската интелигенция преди войните е било обект на обсъждане и критика⁶. Не може обаче да се каже, че разполагаме с история на интелектуалните движения⁷ или с тяхна критика от по-късния период.⁸ Така че посттоталитарната ни интелегентска реакция може би е действително *пост-*, в смисъл на продължаване, изкривяване и изтощаване на една парадигма, която се е формирала през същинската епоха — тази на тоталитаризма.

И именно защото книгата на четиримата е авторефлексивна реакция не само спрямо статута на интелегента в тоталитарното статукво, но и осъзнато оттласкване от типостазирането на въпросната парадигма и в посттоталитарния период, тя ми се струва едновременно манифест — негативен преди всичко като всеки манифест — и открояваща билото преди и около нея (пост-) теоретична оптика.

Ние днес не просто изчезваме. Нас ни няма. Ако литературата все още съществува, не ние я представяваме. Може да знаем и да разбираме, повече, може да измисляме и пишем по-добре. Но всичко това по-скоро ни девалидизира в очите на четящата публика. Ние имаме определени аудитории, които се свиват.⁹ Но дори това няма значение, защото нас ни няма именно в качеството ни на хора, занимаващи се професионално с литература.

Няма ни, защото квотата на литературата на съвременния пазар на ценности все повече пада. Защо литературата преживява един от най-тежките си, потенциално убийствени периоди, може да се говори от много страни. Но една от тях е това, че предадохме литературата. За много от нас литературата вече не съществува; или съществува като паднал бог, като мъртво божество.¹⁰

Някои от нас заявиха своя отказ от литературата открито, правейки оттласкващ институционален избор. Ал. Кьосев стана от литературовед културолог и промяната си струва дори заради превръщането на *веда* в *лог*. Миглена Николчина се насочи към психоанализата, но този път с намерение да я практикува. Милена Кирова пренаписва литературно-историческите си познания във феминалитичен закланателен код. Едни заработиха в Министерството на войната, други в Програмата Фар. Едни станаха политици, други ректори, редактори и директори, трети заманиха посланици, четвърти заявиха новото си верноподаничество, посвещавайки се на изобразителното изкуство. Аз лично възнамерявам да се захвана с музика.

Това бяха открити действия, афиширащи отказ от литературата, признаващи недостатъчността ѝ като житейска и духовна грижа, като грижа за себе си. На литературата беше отказано привилегированото положение, нейното право и задължение да завежда света в неговата лесна, но плътна пълнота. Трудно и безсмислено е да се гадае кое е първо: дали социалното или професионалното дезавуиране на литературата. Ала е факт, че ние, литературоведите, недотам неохотно съпричаствахме в процеса.

⁶Вж. „Защо сме такива“, съставители Иван Еленков и Румен Даскалов.

⁷Нещо, както разбирам напоследък, изключително модерно в пост-съветска Русия.

⁸Макар че са налице обнадеждаващите усилия на Александър Кьосев, Ангел Ангелов, Валери Стефанов, Благовест Златанов, редакторите от *Литературен вестник* и др.

⁹Както подхвърли веднъж в плана на шегата А. Кьосев, балонът се надува, а канонът се свива. Въпрос на избор е от коя страна да застанеш. Ако не искаме да застанем от страната на балона — Хр. Калчев & Со, — ще трябва да приемем нищетата на канона.

¹⁰И в това отношение отново и без бой се оказахме вътре в парадигмата на Христо Калчев.

Така литературата се оказа част от доброто образование, от чара и духовитостта на всеки от нас и по този начин подпомагаше неговото ново институционално случване. Когато се създаваше конституцията, Великото събрание се оказа пълно с филолози и други хуманитаристи. Днес сърбахме резултатите. Хуманитаристът се превърна в съвременния плут на политическата и икономическата сцена и продължава да се храни благодарение на своите дар-слово и склонност към чуждиците.

Но не всички напуснаха литературата. Част от нас останаха или с мъка успяха да влязат в наличните литературни институции. Това беше закрепване, което третираше литературата като институция в най-буквалния смисъл, т. е. като ниша или коридор за някаква академично-медийна кариера у нас или като туристическа и гурбетчийска кариера навън. Литературата се оказа нещо, чрез което все пак може да се преживява и да се пътува прилично. Това само заради заниманията с литература като недостатъчно ценни *per se*; един пренос-превоз към академията, чиято база и перспективи всеки нататък ползва според нормите и възможностите си, било чрез кандидатстудентски пари, било чрез частни поръчки и изпълнения¹¹, било чрез телефони и компютри; в по-пъргавите случаи заниманията се оказаха пренос-превоз към международни семинари и конференции, изцяло определящи динамиката на научните интереси. Някои, след като се озоваха в академията, все пак предпочетоха да се възвърнат към обичайното си битуване на поети или сътрапезници със запазена маса в Яйцето.

В най-добрия случай литературната школовка изпълнява функциите на един вид облигатно пиано, на някакъв читателски солфеж, който става да бъде впрегнат в по-смислени и отговорни инициативи: разчитането и писането на антропологически, социологически и политически текстове. Затова с носталгия си спомням времето, когато определени занимания с литература ми изглеждаха съвършено отдадени ней, което впрочем я правеше толкова привлекателна.

Въпросът все пак е дали инструменталното ни отношение към литературата днес няма своите прецеденти в отношението към литературата на нашите учители, без това да им спестява същия, макар и обърнат към собствените им предходници въпрос. Възможно ли е в частност и въобще такова занимание с литературата, което да е чисто от всякакви употреби и злоупотреби с нея или покрай нея? Когато Искра Панова, Никола Георгиев, Радосвет Коларов и другите ми/ни учители са създавали онази традиция и онова отношение към литературата, което в чистотата си я е направило желан избор за нас, дали тяхното поведение също не е било алегорично, казващо друго там, където ние сме го разчели, вероятно под напора на някакъв *wishful thinking* като казващо същото, самостигащо се. И ако е било алегорично, то каква е била интенцията на и последствията от тази алегория, какви са били добрите намерения и какви — възможните убягващи и нерешими разночетения на техните методологически избори. Въпросът е какво (друго) прави онзи, който прави литература или металитература, тогава и сега. И още по-сложният въпрос: ако и до днес малко инерционно мислим литературата като контраадаптивна критика на всяка дискурсивност или като почиваща на логика, изключваща правилото на изключеното трето, както ни внушаваха големите ни предходници, то дали тогава и заниманието с нея не се отърква о въпросната неподведимост на обекта, било носейки кръста на литературата, било ядейки и пиейки за нейна сметка.

¹¹Прословуто „чукате частно“ на г-жа Герджикова, по същото време декан на ФСФ.

При което мустаците ни се наквасиха, а в душите ни нищо не влезе.

Защото всичко казано може да се обърне и да се види не в плана на пре-дателството на литературоведите към литературата, а в плана на силно про-менената хуманитарна парадигма, изхвърлила литературата и заниманията с нея зад борда. Интересно е да се види по какъв начин повишеният интерес и вяра в литературните занимания е причина или предпоставка за настоящото западане на литературното като теория и практика. Възможно ли е да се предположи, че теорията на литературата е отишла отвъд собствения си предмет и по този начин го е погребала. Или пък че теорията и практиката са се показали като взаимноизключващи се, което е накарало теорията да си намери по-податливи на теоретизации обекти: един проблем, пред който се изправя всеки научно-ригиден теоретичен проект. И така, какво означава кризата на литературната идентичност и къде сме ние в този процес.

ЕКЗИСТЕНЦМИНИМУМЪТ

Ако се запитаме кое западно духовно течение е било най-привлекателно през периода на тоталитаризма, вероятно бихме се обединили около екзис-тенциализма във френското му издание при отсъстващ интерес към немския, по-лесно определим като оригинал.

Всяка от интелектуалните моди акостираше на родния бряг по силата на няколко шамански заклинания. На какво се дължеше особената привър-заност именно към екзистенц-заклинанията?

Вече сме свикнали да мислим за най-голям недостатък на българската хуманитаристика онова, което ще нарека тотализираща откъслечност: пола-гането на западните идеи и моди извън предназначението и контекста им. Ние разполагаме откъслечно с текстове и текстови отрязъци, с ксерокопия от неизвестни книги, със слухове и анекдоти, с бегли бракове и разводи — мето-дологически и други, — с академични разправи и разправи, с изказвания на и за трети лица, презрения и признания. Но ние никога не разполагаме с контекста, който прави тези неща не просто кльока, а структурно поместена, синекдохично функционираща, наситена с подтекст мълва. Екзистенциализмът и струк-турализмът знаят едно или друго тук или там. Ползването им тук винаги е било нездраво-манифестно. Нещо повече, у нас степенга на манифестно потребяване винаги е била пропорционална на силата на въздействие и масов ефект.¹²

Проблемът за откъслечното ползване и смътното ситуиране на текстови явления едва ли е само в липсата на книги, в недостъпността на академични списания и пр. Въпросът е във времето, ала не точно в неговата липса. Върху всяко задълбочено четене тегне съмнението, че то е зле инвестирано време. Покрай проблемите от всякакъв — социален, културен, политически и пр. — характер, има и нещо по-друго: нашето бавно, внимателно, любовно, зах-ласнато, средновековно, сляпо четене на книгите-ментори. Причина, разбира се, е липсата на познания и интереси в полето на контраавторитетите. Тази владеност не просто цели да усвои и акумулира знания от няколко студии или книги: нейната почти митологична вяра възлиза едва ли не на физическото поглъщане на автора. Тук това първобитно поведение спрямо набедения баща взима баснословни размери. И пак не само техническите (слабо владеене на чужди езици) или психологическите проблеми (усещането за радикална безполезност въобще) са решаващи. Това любовно четене е в отношението

¹²У нас дори книгите функционират на принципа на разпространението на слуховете. И дори човек да се превърне в експерт в определена сфера или школа, този факт допълнително усилва коментирания откъслечна тоталност: той по правило се превръща в експерт по краставицата.

към книгата, което очаква отделно психо-социално изследване. Накратко, тя бива третирана така както бива третирана при източното православие жената и религията: мистически и инструментално, като вместилище и място за изпълване и оплождане. Тук не се ползва с достатъчно доверие оня англо-саксонски конспективно-преразказващ стил на четене. Обратното, може да се каже, че идеята за диалог, включително и с книгата, е не само Бахтинова, но и бахтинианска, т. е. източно-европейска мистико-инструментална фантазия, която на Запад рядко е била взимана насериозно.

Въпросът е не само да оповестим неадекватността на този стил на четене, нещо, което власт-авторитетите у нас правят с подозрителна готовност. Въпросът е да схванем, че този стил не е автоматически невалиден или помалощен от познатите ни авторитетни, западни стилове. Въпросът е дали и как да валидизираме в очите си рецептивната перспектива на своето четене, за да го изнесем на общия пазар на конкуриращи се четения.

Пред знойното или въобразявано предназначение-контекст този читателски стил предпочита неясната текстова потенция. Това предполага удържане на текстовата единица в състоянието на предмисловност, на потенциален, но нулево-наличен смисъл. Смесово-отворената текст-фиксация обаче води до забравя на интерпретацията, а произтичащият ефект на декламативно наизустяване все още се ползва с име в региона.

В по-мекия си вариант ефектът на любовното, лирическо по същество, четене довършва картината, като допълва до тоталността на модел откъслечните значения. Винаги вече другоразбираща практика, това тотализиращо допълване има за ефект конструиран свят, идеален и прескриптивен, автономен и несводим до някаква *common sense* реалност; факт, който отваря демистифициращата перспектива на дистанцията и деконтекстуализираността, резултиращи в авторефлексивна усъмненост, било спрямо света на тотализиращото допълване, било спрямо самата *common sense* реалност, било спрямо конструираната природа на всяка от тях.

Но несводимостта между *common sense* и тотализирана реалност трябва да се съобразява с още една несводимост: тази между реалността и фиктивно-фикционалните светове. Осъзнатото разминаване (в резултат на откъслечната тотализация) между теория и тукашното ѝ четене, или по-точно между актуалната читателска практика и представителната ѝ, оригиналната ѝ, иманентната ѝ, така да се каже, аура, води всъщност до ревалоризация на тук-и-сега практиката. Това означава осъзнато боравене с практическите и практикуваните образи на теоретичните фикции. В най-добрия случай това би трябвало да става със заявено или поне имплицитно отчитане и коментар на причините за въпросното разминаване. Така или иначе, западните теоретични схеми и системи идват тук като отблясъци, като констелации от следи и белези, които при все редуциите и липсите, или тъкмо поради тях, разполагат с предимството на рязко изрязания наглед. Казано накратко, едно чуждо, далечно, исторически сложило се хуманитарно явление може да се види по-различно, но и по-ясно от закривяващата дистанция на различното време и пространство. Нещо повече, неизбежната еkleктика при възприемането и потребяването му го поставя във връзки и отношения, които дават израз на немислими иначе негови свойства. Най-отговорно мисля, че това е и един от шансовете за хуманитаристиката ни в наше време. Което между другото означава ние, източноевропейците, да приемем, че сме децата на света по един по-буквален и в същото време по-сериозен начин, доколкото този избор с неизбежност ни поставя в теоретическа позиция спрямо интересуващите ни хуманитарни практики: при нас като да са по-крехки всички

обусловености, специфики, тънки мотивации и ефекти, които биват подпъхнати и вменени посредством контекста.¹³

Нашият шанс е тоталното тайнство на тотализираната откъслечност. Това, което възнамерявам тук, е да се опитам — пределно буквално и преносно едновременно — да проиграя тоя шанс.

Ако се опитам да определя позицията си, тя би трябвало да бъде последване и преобръщане на късния Стенли Фиш. Но докато той настоява, че теорията няма значение като друго, освен като реторика, като реторическа практика, екстензираща, в зависимост от убедителността си, в колкото се може повече практики, моята представа за ефекта от теорията е пак реторическа, ала минималистична: теорията ми е важна структурно-реторически, т. е. като емблема, синехдоха или символ, като номинация на желанията и страховете, като проява или пренос на наличностите. В този смисъл моделите, които ще визирам тук, ще бъдат важни именно със своята едновременно орязана и усилена произносителна жестовост, иначе казано — с комплексизираната комплексна компресираност на тяхната реторика.

Така че слухът ни за заклинанията и виковете и вождове не са за подценяване. Френският екзистенциализъм сякаш имаше интуиции и вкус към такъв тип популяризиране.¹⁴ Възпроизвеждането им изгълваше с мрачната наслада предвид нерадостната участ на човека, захвърлен в един враждебен свят на отчуждение и самота, все едно от коя страна на стената. Тази стена, непоклатима тогава, изискваше от източно-преживяващите я повдигане на билото на личностната автономия: макар и трагично сам, човек поне беше отделен и несводим до никого друго, до никоя институция, норма или ред. Отчуждението отчуждаваше от неотменимата комунална обвързаност, от колективитета, който засмукваше и артикулирваше всяка наша дума, жест и изражение.

При цялата погнуса, която ни позволяваше да артикулираме, екзистенциализмът беше силно привлекателен, като ни осъждаше на свобода. Последното звучеше патетично, немислимо и въодушевяващо, тъй като обещаваше излаз от всяка вписаност и обвързаност, независимо от личната воля. А вдвойнването на свобода и отговорност позволяваше такъв силогистичен фокус, при който аполитичността се оказваше отговорен отказ от колабориране. Като се има предвид разграничението, което правеше Сартр между поезия и проза¹⁵, може да се каже, че българската култура за пореден път избра поезията: неангажираното — привидно или в техниките на цтрауса — лирическо поведение. Така екзистенциализмът предлагаше панацеята на хуманизма в нашата ситуация на вкризън индивид.

И заедно с това, и въпреки това, екзистенциализмът беше възможен като любим интелектуален език, особено очарователен в своя френски вариант, по силата на уплътнено-плътската му, втрисащо втелесена масоидност. Философията на смъртта и самотата беше парадоксално, но основателно преживявана като идеология за скръбно сплотяване на телата. Тя сплотяваше конкретните тела посредством опияняващата идея за радикалната им разпоеност.¹⁶

¹³Stanly Fish, *Doing What Comes Naturally*.

¹⁴С особена наситеност се отличаваха пропагандните текстове за масова работническа употреба; вж. напр. наскоро появилото се официално издание на „Що е хуманизъм?“ на Сартр. За първи път четох този текст като ученик във Варна в циклостилно и откровено самиздатско книжно тяло.

¹⁵Вж. „Какво е литература?“ (*Qu'est-ce la littérature?*) в: Жан-Пол Сартр, *Сумяциии*. Том I. ЕА, 1996.

¹⁶Жорж Батай, който по това време не ни беше известен, днес може да се чуе да казва от сцената на театър *Содия* в постановката на Иван Станев „Дон Жуан в Ада“, че ако вие умираете, това не значи, че умирам аз; между моето и вашето тяло има бездна; единственото, което ни остава да правим, е да надничаме в тази бездна в почуда и очакване.

Българинът, по причина на своята исторически сложила се провинциалност и слаба вертикална разслоеност, е пристрастен към един ламентарен дискурс на споделяните болезки и несгоди. Комунистическата представа за човешко достойнство обаче не поощряваше неофициалните оплаквания.¹⁷ Екзистенциализмът добре откликваше на тази му потребност, предлагайки най-възхитителното: споделянето на ненакърнимата самота и неотменимата отчужденост. И Сартр, и Камю ни прелъстяваха точно с тази брътвеца за самота и смърт скръбно-човечна общителност. Френският екзистенциализъм във формулния му вариант ни снабдяваше със споделима несводимост. Нелепите, глуповати и нескончаеми разговори на тази тема бяха инициационен конституент на духовно областващия се гимназист и отвратен поданик на режима. При това соцучилището демонстрираше подозрителна търпимост към екзистенциализма, спорадично взимаща курс на поощряване на подобни подрастващи нагласи.¹⁸

Това обещаващо мек и плавен преход от масоидалната ни навикналост към придобиването на известно лично достойнство, до каквото пубертетно се домогахме. И от каквото и режимът се нуждаеше заради собственото си гъвкаво траене. Бяхме дочували за флирта на Сартр с пост-сталинизма и не си спомням това да се е приемало еднозначно отрицателно. Така че нашият екзистенциализъм беше негласен договор между властимащите и иманите от властта. Той беше сравнително приятен компромис между две страни, при която репресорът проявяваше известна загриженост за своя ресор, в който попадахме всички.

И така, екзистенциализмът с мрачните му обертонове на гордо преглътаната сизифовска — антипрометеевска — човешка участ направи възможна литературна критика, преживяваща се като неказионна до незаконност. За удобство и по причини на конспиративността тя мина под рубриката *импресионистична*. За един период от шейсетте до началото на осемдесетте години именно *човешката екзистенция* беше паролата за либерализирането на историческия и критическия литературен жаргон. Въпросният патос може да се прочете във всички опуси от този период, като се почне от знаменитата студия „Мотиви на отчуждението в западноевропейската литература” на Цветан Стоянов (която навремето четяхме като откровение, макар и малко разочароващо в крайна сметка) и се стигне до внушителните есеистични опуси на Сабина Беляева и Розалия Ликова; от отменящото Якобсон негово дописване, проведено от Радосвет Коларов, до персоналистката идеология на иначе толкова различни авторитети като Михаил Неделчев и Светлозар Игов; без да броим скучния Иван Калчев, окачил си в суматохата маската на влъхва.

Нещо повече, и бегъл поглед върху изкуството ни през този период ще покаже, че именно екзистенциалистките *мотиви на отчуждението* бяха позволената ниша на критичност, в която човек беше представим независимо и встрани от неговата социална причинност, докато го излъчваше като принудително, но нерешаващо слят с някакви кръгове и общности. Цялата ни

¹⁷Обърнете внимание на Вапцаровското стихотворение „Доклад”, чийто „доклад” започва с „Докладвам направо — аз страдам!”. Тази парадоксална формула в някакъв смисъл е единствената възможна, доколкото само пред колектива е възможно изповедно омекване, макар и под формата на саморазкриване или, както беше модно да се нарича това, градивна самокритика.

¹⁸Като се има предвид, че с подобно галено отношение се ползваха още само такива несравнимо по-ограничени те(рит)ории като *теорията за конвергенцията* и за *постиндустриалното общество*, (всичко това поръсено с мека ирония спрямо всяка илюзия за края на идеологиите), няма съмнение, че работата на екзистенциализма не беше съвсем чиста.

литература от Емилиян Станев до Радичков и от Богомил Райнов до Васил Попов, да не говорим за поетическото лоби на Борис Христов, което и до ден днешен присъединява все нови и нови имитатори, дължеше своя идейно-философски background повече на Сартр, Камю и англо-саксонските им отзвуди, отколкото на Маркс и Енгелс. Би могло да се види, че сравнително успешното ни кино и драматургия от 70-те беше под знака на въпросната беззъба умисленост — замая, от която, струва ми се, те не можаха да се отърсят и до днес.

По-късно, когато мястото на марксисткия власт-наротив се оказва овакантено, екзистенциализмът се оказва смущаващожилав, влизайки в силна конкуренция с агресори като християнско-фундаменталисткия, патриотично-националистическия и смъртно-общочовешкия наротив. В това отношение прехвърлянето през т. нар. *нови прочити* на българската класика бързо ще ни увери, че най-високо престижни се оказаха онези с екзистенциалистка психо-феноменологическа закалка. А фактът, че техните автори са сравнително млади хора около 40-те, ме кара да подозирам, че екзистенциалистският плам не е угасвал в сърцата им от времето на техните високи, най-вече езикови гимназии, дочаквайки своя час на успешен истаблишмънт и институционализация. Работите на Владимир Атанасов и особено обвеениците в мрачен блясък книги на Валери Стефанов демонстрират верноподаничество и към други — и по-модерни, и по-малко развълнувани — хуманитарни схеми. Но премерената си примерност те дължат преди всичко на своята екзистенциалистка, субективно-феноменологическа мая. Така че няма да се учудим, когато с почуда установим, че много от тези текстове носят един дух на универсалност, който натрапчиво извиква образа на конюнктурата от 80-те. Това е универсалността на екзистенциалистката интелектуална промискуалност, вирееща във всякакви духовни климати и политически атмосфери. Вероятно е дошло време екзистенциализмът да бъде попитан именно в точката на въпросната промискуалност. И този въпрос едва ли би избегнал политическата проблематичност на този философски или по-скоро общохуманитарен проект.

Разбира се, може надълго да се разсъждава за странния пиетет на късния тоталитаризъм към екзистенциалната теория и практика. Но за да разберем по-добре смисъла на този топъл прием, ще трябва да се насочим към другия висок етикет на времето, структурализма.

СОЦИОСТРУКТУРИТЕ НА ТЕКСТА

И така, през 60-те духът на екзистенциализма се изправи пред масовото чудо и масираното настъпление на чудовището на структурализма.

В Западна Европа преходът на Женевската школа от екзистенциализъм към структурализъм беше осъществен между другото и благодарение на възобновения интерес към феноменологичната основа на екзистенциализма. У нас масовите феноменологически метафори се свеждаха до *арката* на Ремарк. Това правеше съжителството на откъслечната екзистенциална и структурна парадигма неопосредено. Ефектът беше мощното орязване на феноменологичните импликации и от двете. Така онова в тях, което можеше потенциално да ги свърже¹⁹, се превърна в разделяща ги липса.

Известно е също, че една от ключовите причини за пришествието на структурализма по света беше умората от ирационализма на XX век при нежелание да се приеме историко-материалистическата принуда на марк-

¹⁹Най-вече самата феноменалност на нещата и знаците като нито материални, нито идеални, която импонираше и на двете схеми.

сизма.²⁰ Структурализмът жертва субекта, за да нарисува картина на света, в която човешкият фактор не е страна срещу другото на природата, а структурна (т. е. обратима) съставка в една неразчленима вилетеност. В тази схема разпознаваемият русоистки почерк е разтоварен от съзливата си разчувственост, факт, който дава преднина на пред-романтическите просвещенски нагласи в структурализма.

Нещо повече. Разправата с екзистенциализма е едва ли не самото условие за успеха на структурализма. От една страна последният се връща към феноменологическите корени; от друга критикува тяхната идеалистико-иррационална изкушеност.²¹ Екзистенциалното полагане върху времето бива отклонено още при женевските феноменолози към пространствената доминация, така че за структурализма не остава друго, освен да узакони пространствеността на положението. Структурализмът ни хвърля отново в пространството, а това значи и в нагледите, във визуалистките слепоти на феноменологическата редукция, когато му спестява грижките около времето и неговата никога една и съща река.

В тази ситуация през 60-те и 70-те и у нас се появиха анализи на творби от българската класика, които, без да декларират поданство, бяха безпогрешно разпознати от противници и адепти като структуралистки.²² Като литературоведска практика, структурализмът не се нуждаеше от номинативна дескрипция, за да провежда своята критическа и парадигмоопределяща програма.²³ Бидейки неосведомени, индиферентни или негативно

²⁰Клод Леви-Строс неслучайно не се уморява да изтъква научния статут на своя метод. Той настоява за предимствата на галския рационализъм пред персонализма и екзистенциализма с тяхното неавтентично френско поданство.

²¹Особено открита в това отношение е Юлия Кръстева в „Революция на поетическия език“, която атакува трансценденталния субект на Хусерл в ситуация на подвъпросност въобще на субекта.

²²Моето лично въвеждане в света на литературната наука стана през класическите вече анализи на Искра Панова, Никола Георгиев, Радосвет Коларов и др. Без да бях чувал собствено заклането структурализъм, за мен нямаше съмнение, че това е различен тип боравене с литературата. Още повече, че техни текстове бяха успели да се появят сред безпомощни съперници в такъв важен сборник с анализи, какъвто беше за 70-те *Творби и проблеми*. И когато в средата на 80-те една моя студентска работа пред ТНТМ беше укоризнено наградена като структуралистка, можех само да се радвам, че съм приет в клуба, при цялата яснота на съзнанието, че съм минал покрай структурализма, без да съм закачил. Впрочем, това се отнася за всички литературоведи, които по една или друга причина са били разпознавани като структуралисти. Така че на евентуалните критики, че този или онзи не са чисти структуралисти или дори, че не са никакви структуралисти, струва ми се, може да се възрази.

Защото и на Запад структурализмът няма достатъчно научно-методологически основания да се разпознава като единна или въобще налична мисловна схема. Но въпреки неадекватността на понятието, то успява да създаде около набедените си представители определена интелектуална аура, която може и да не е непогрешна, но в последна сметка е правилна ориентираща, задавайки хоризонта на няколко прости аксиоми, в които съзнателно или не се вписват определени духовни търсения и световъзприятия. И дори разработването на тези аксиоми в крайна сметка да довежда до взаимно-изключващи се модели и конструкции, структурализмът може да бъде сведен до общосподелимата схема на оттласкване, която го снабдява с относително стабилна идентичност, при все развоите и отмятанятия, за които предстои да говорим.

Ето защо тържествуващото наблюдение, че на нашата интелектуална схема никога не е имало структурализъм *par excellence*, по същество е вярно, но не без значителна жертва. А се жертва именно широко-споделения дух на времето, поставен под знака на структуралното, сведено до аксиоматичната му речниковост, но не без последствия за едно налагащо се по онова време виждане върху света и езика и проблематичността на отношенията между тях.

²³Едва в есето си от началото на 90-те години Никола Георгиев призна аташираността, своята и на своите най-близки сподвижници и ученици, към структурната парадигма. Вж. въстъпителния епиграф.

настроени спрямо зазиждащите ни тук контексти, много от нас преживяваха въпросните анализи като възпоставени²⁴, неписани в невидимите граници на родното, претърпяващо по същото време процес на съдбовно-личностно екзистенциално лиризиране, което оттогава владее академично овластеното преподаване на литературата под формата на литературна история²⁵, а оттам и авторитетните режими на литературно говорене.

Така че, освен между „аналитици“ и „импресионисти“, междата минаваше и между литературната история (под чиято рубрика се оказваше всяка казионност, но също и всяко екзистенциално стоплено послание) и поетиката, на която залагаха тези анализи. Предимството на поетиката беше и нейн недостатък: тя нямаше пряко отношение към смисъла, обезопасявайки се срещу поначалната му идеологическа податливост: пътят към идеологемата минаваше през добрите намерения на търсения и намерения смисъл. Но това предимство можеше да се прецени и като бягство: тя не намираше за нужно или възможно да оспорва властта над смисъла на тези, за които животът имаше уставно установен смисъл. Ако продължим Сартр, поетиката оставаше от страната на поезията, а заниманията с поетика представляваха пасивната съпротива, глухото дисиденство на щраусово-необвързаните. Въсъщност поетиката превръщаше всичко, включително и прозата, в поезия.²⁶ Това споделяне на съдбовно-екзистенциалните обертонове на историците беше привидност. Но именно грижливото им заглушаване в последна сметка внушаваше усещането за безкръвна стерилна безполезност²⁷; ситуация, подновяваща шансовете на импресионистичната критика с нейното едро и топло прозаично тяло.

²⁴Те ми създаваха същото чувство за свобода и въодушевление, с което ме изпълваше тогавашното полско, унгарско и особено руско кино: те ми действаха така, както ми действаше Тарковски.

²⁵Лиризацията на прозата от 60-те, основен въпрос в контекста по българска литература, бележи самата межда на това трогателно разтрогване между структурна и екзистенциална, т. е. в случая между теоретична и историческа ориентация към литературата.

²⁶Така че от поетологическа позиция терминологичният конструкт *лиризация на прозата* се чуваше като теоретически нонсенс, включително и поради редундантността му.

²⁷Екзистенциалното потребление на литературата се раздвояваше между ангажираност и дезангажираност при тематичен интерес към прозата и посланийно осланяне на лириката. Това отваряше вратичка за такава литература, която да не попада в идеологическите предначертания, литература, която да не е нито „фашистка“ по Барт, нито „антифашистка“. Нещо повече, смътният жанров признак „поезия“ позволяваше към него да бъдат издърпани всякакви други жанрове; нещо, което може би допълнително обяснява тенденцията към лиризация на прозата през 60-те години, преминала в алегоризация през 70-те. Ефектът е, че българската литература за пореден път не посмя да поеме предизвикателството на критичната, резистентна ангажираност. Тя живееше със съзнанието или подсъзнанието, че всяка ангажираност е колаборационистка. Така че употребата на Сартр стана точно в обратната на препоръчаната от него перспектива, превръщайки лириката в моделно пространство на изповедната незначителност.

Обратното, с прокламираната от него пан-сигнификация, с това, че в *творбата всичко е значещо*, структурализмът заставаше в особена позиция спрямо значението. Това положение отменяше семплата опозиция на екзистенциализма и постановяваше една по-фина форма на съпротива срещу фашизоидността на езика. Пан-сигнификацията беше оповестявана в плана на богатството и неизчерпаемостта, които сами по себе си правеха затруднително рекапитулативното изказване. Въпросната машина за значения обаче опираше за пореден път до самата невъзможност за значение, идея дълбоко нетърпима с модернизмската си безогледна безполезност за комунистическата парадигма. И тук е важно да се отбележи, че тази идея беше точно толкова нетърпима и за самия структурализъм. И при Тодоров, и при Барт могат да се чуят подобни естетизации на незначещото. Но те винаги остават в периферията на иначе борещия се за условията и възможностите на смисъла проект. В самото си допускане за изговоримата значимост на всичко, принципът на пан-сигнификацията възпелчаваше онова, за което и срещу което едновременно пледираше: фашизоидността на езика, произтичаща от свойството му по-скоро да принуждава, отколкото да забранява

По този начин се установи разграничението между текстове, казващи за какво става дума, (включително *какво е искал да каже авторът*) и такива, които повече или по-малко радикално избягваха да казват.²⁸ При това положение от страната на самодоволната неупотребимост се оказаха субстанциално разделени текстове. Тази финално сбираща безполезност на полусите още тогава постави въпроса, който днес бих формулирал като проблем за политиката на структурно-ориентираните изследвания в български контекст; политика, наблюдаема както в намеренията, така и във вероятно непредвидените резултати.

И все пак, какво означаваше тази контрапрагматичност, този отказ от кандидатстудентска успешност на структурното писане. И какво означават облекченията в режима на ползването му по-сетне, и дори днес в работите на много от нас. Ако тези про-структурно настроени изследователи искаха да правят безкомпромисна поезика и по този начин ни отваряха към света в тогавашната му интелектуална актуалност, какво означаваше техният отказ от смисъл или призоваване на смисъла едва след тежка теоретико-артилерийска, по думите на Н. Чернокожев, подготовка. И какво означава леката кавалерия на настоящия ни литературен делник?

Отказът, заскобяването или отлагането на въпроса за смисъла беше в съвместен режим с ключовото достойнство на онези структурно проявени текстове. Силата на въздействие на онези първи опити на критиката у нас да чете беше резултат от предлаганите от тях ред и дисциплина, основателност и доказателственост, научна ригидност и професионализъм²⁹ там, където останалите текстове се мятаха между идеологическата си разчертаност и смекчаващите предъвквания на един разплискан психологизъм.

Всъщност точно структуралистката безкомпромисна суровост произведе перспективата, в която литературната, въобще естетическата идеология на режима, се осъзнава като хетерогенна, поела примесите на сладникава нездрава топлина, както по отношение на чувствата и психологическия свят на героите, така и спрямо автора и неговия бит и душевност. Дотам, че до пришествието на структурализма рядко ни е хрумвало, че е възможно изкуство без психологически претенции. Психологизъм се търсеше навсякъде, включително и в жанрове и стилове, които, по-късно осъзнахме, имаха смисъл, доколкото бяха антипсихологически.³⁰ Разправата с политическото, казането. Ако един текст казва с всяка своя съставка и отношение, той не казва нищо; но не казвайки нищо, той може да каже каквото и да било. В непоносимостта спрямо нищото, литературата на структурализма изпаднаше в парадокса на неговата свръхидеологизация, на съдържателната свръхподведимост на празните форми. Структурализмът по този начин като да се окажа комунистически бременен.

²⁸По-малко радикалните идваха да смисло-стоплят хладната безчувственост на усвоените структуралистски похватности: случаят с „Обесването“, Якобсон и Коларов е най-яркият; още си спомням очарованието от това как последният не спираше да се пита дали не можем да извлечем още малко смисъл, след което извличаше. По-радикалните и в тогавашните ми очи по-скоро възвишени, отколкото красиви текстове, като тези на Н. Георгиев, в своята предсемантична ригидност постигаха една малко плашеща безполезност. Най-срамният спомен от тогавашния ми опит е смътното вдвояване на тази безполезност със също тъй неупотребимите текстове на Пантелей Зарев, при все полусната им несравнимост.

²⁹Спомнете си по-късните лозунги „Професионалистите са при нас“, „Ние сме отгледали в чужбина знаещите и можещите на България“ и пр.

³⁰Нещо повече, селекцията измежду творбите на епоха или направление отговаряше на критерия за пълнота на литературната плът. Предпочитанията към Яворов и Дебелянов пред техните сподвижници бяха мотивирани именно посредством неунижожената под ударите на враждебната символистична норма *душа*. Така всяко от теченията беше припознавано през най-нетипичния си представител.

Нещо, което и до днес тегне като клише в критическия език, настояващ примерно, че

анти-психологическо, контра-емотивно изкуство³¹ се извършваше в името на анахроничната психо-чувствителност на един закъснъл XIX век.

Ако вземем за пример сферата на мъжко-женските отношения, в тях хората на класовия дълг след известни колебания си остават под знака или зад паравана на моногамията, хетеро-сексуалния консерватизъм и брака. Революцията така и не успява, т. е. не допосмява да въведе на въоръжение — ако не броим белогвардейските слухове и прозата на Исак Бабел, — жените като общи. А това е нейният несъзнателно-предизвестен провал. Така апаратчиците от етико-естетическия ресор на комунистическото командване неочаквано се оказват агенти, вируси, заложили краха на комунизма. Тяхната надстройка беше обявена за изоставаща там, където тя беше подковаваща или по-точно катурваща революционния проект.

В този смисъл нека да избързаем да споменем, че Клод Леви-Строс може да се види като важен критик на размиванането между база и надстройка, критик на комунистическото недопосмяване. Неговият структурализъм беше учение за безсубектната структурирана масоидалност на човешкото. Това беше теория на обмените, при която между езика и стоките, на базата на повсеместната забрана на инцеста, намираще своето законно място и обмена на кръв, т. е. на жени.

Днес можем да си представим, че френският структурализъм можеше да се похвали с надеждни лобита в страните от режима и особено в Русия, защото структурната теория беше истинската, възстановената или сега-възникващата, политическа наука на системата; тя идваше да поправи старата псевдо-буржоазна идеологическа машина на комунизма. Едва ли е случайно, че структурализмът идва успоредно и заедно със сексуалната революция: той идва да узакони теоретически онова, в което комунизмът практически не успя: да се направят жените общи.³²

Така че, следвайки Вл. Годоров, можем да предположим, че комунистическият революционен проект е сбъркан и в последна сметка провален поради неговото недопосмяване в т. нар. *сфери на духа*. Социокултурната промяна се оказва далеч назад спрямо мащаба на политическото — партийно по същество — преустройство. Символно-идеологическите аспекти пък изостават по отношение на реалното социо-културно действие. Пагубният ефект от това е изграждането на фасада от идеологически позиви, лозунги и клишета, която приветства революционното преустройство на обществото, приписвайки му обаче неадекватно тясна рамка от цели и предели. Това поставя комунизма в шизоидно състояние на разцепеността между действие и смисъл. И това е шизоидност на темпоралната раздвоеност. Двойният език и двойното счетоводство като поведенчески рефлекс на комунизма, истинският творец не робува на никакви схеми и винаги ги обогатява със своята уникална неповторимост. Всичко това може да се разпознае като всеобяснителния за нашите културни условия персонализъм, от години впадено обсеждан и прокарван от М. Неделчев и С. Игов. Но обратната му страна, вероятно и негово социо-културно условие и ефект, е липсата на уважение към страти, слоеве, дори класи в различната им, вътрешно-автономна самостоятелност. Политическото несъзнавано на българина не разпознава маси и групи, още по-малко в множествено число, а само техни(-те) еднолични персонификации, техни лицетворци. Българинът мисли чрез лица-тотеми и лица-табу. Ситуацията в политически план с Жан Виденов днес, с Филип Димитров и Александър Лилков преди е потвърждение на това.

³¹Примерно с минимализма на Константин Павлов.

³²Може да се каже, че Руската революция, за разлика от Френската, не е Велика не защото е социалистическа, а защото не успя достатъчно ефективно и революционно да подмени реториката, а оттам и ценностния свод. Буржоазният език остана вместилище и източник на идентификации, желания и копнежи, които в края на краищата катурнаха един кул и всъщност обсебен от буржоазния ценностен език.

той се прикътва в сянката на остарели символизации и регресивно-спонтанни аксиологии в системата на общите места и бившите теории.³³ Въпросната визионност намери своя естетически синтез в богато чувстващата душа в контекста на миметизъм и мизерия. Всичко това създаваше образа на печалния палач, на чекиста с червей в чрезвичайното сърце. Сякаш Работническата класа се представлява най-пълно от мулти-Нерони и клонинг-Калигули.³⁴

Контрасубективизмът на структурализма трябва да се отчете във връзката му с неговия духовен предтеча. Между френския структурализъм и руския формализъм има не само типологична, но и контактна, интертекстуална връзка.³⁵ Все пак връзката е търсена по-скоро в плана на споделеното съсюорианство. А може би структурализмът идва да преподнови смазаната някога формалистка критика към победилия болшевизъм.³⁶

Възходът и падението на ОПОЯЗ са и пряко, и косвено свързани с възхода и падението на политическото изкуство в Русия, т. е. с началната нищета и постепенно укрепване на партийността като (анти-)полит-естетически принцип на партийната олигархия³⁷. Някои от участниците в ОПОЯЗ са колаборирали с властта, но постепенно са отстранени и смълчани. Антипсихологическият, контраобразният и противоавторският техникалистски възглед на ОПОЯЗ за смисъла и функциите на литературата представлява модернизъм и антисубективизъм като неизбежно следствие от теоретическите предпоставки на модела парадоксално се оказват нетърпими за властта³⁸. Вместо неговото обосноваване, идеолозите на победилия комунизъм неуморно лансират човешкия фактор в най-неадекватните му русоистки определения. Съдбата на ОПОЯЗ е симптом за упадък в зародиш на революята по силата на етико-естетическата незрелост, или по-добре на старешката умиленост, на носталгичната зазиданост в миналото на идеологическата машина на партията.³⁹ Време е да се види ленинско-сталинисткия марксизъм като теория и практика на безскрупулното умиление.⁴⁰

³³*Свой чрез чужди, чужд сред свои, Пет вечери, Утомленние солнцем, Романс за влюбени, Сибириада* и пр. филми на братята Михалкови, *Моят приятел Иван Латишин* на Андрей Герман и филмите на баща му Александър Герман: това са отлични филми, които изглеждаха необяснимо морално читави при цялата им подложеност на режима. Не мога да си обясня иначе този факт, освен чрез скритото озвучаване на соц-реализма с екзистенциалните обертонове на младия марксизъм. Всъщност шедевърът на Тарковски *Огледало* като че ли едновременно коментиращо потвърждава и се вписва в същата схема.

³⁴Когато е написано това изречение, Христо Калчев все още е замислял своята прословута трилогия. Няма съмнение, че съвпадението е структурно мотивирано.

³⁵Както е добре известно, малкото преуспели на Запад българи-хуманитаристи отиват там като знаещи руски и с томове на Бахтин и формалистите в багажа.

³⁶Заслужава специално изследване ролята на М. Бахтин в комунистическия отпор на въпросната критика. Подозрението ми е, че неговата развълнувана хегелианска разправа има дълбоко младомарксистки основания и в този смисъл се вписва в единия от източниците на победилия комунизъм — екзистенциално предчувстващия млад Маркс.

³⁷Вж. Владислав Тодоров. *Адамов комплекс*; Питър Стайнър. *Руският формализъм (метапоетика)*.

³⁸Факт, още по-странен предвид марксистката теория за обществото като безлична структура, като мрежа от заинтересовани отношения. На това място ни обзема съмнението, че знаменитата формула на Ленин за успялата в отделно взета страна революция внушава по-скоро специфично-буржоазния, мистико-инструментален, руско-еротичен и в края на краищата руско-екзистенциален характер на тази уж социалистическа революция.

³⁹Подобно противоречие се забелязва и по-късно, при фашистките идеолози, но те се справят с него далеч по-решително.

⁴⁰Дори у такива умело дистанцирани адепти на марксизма като Адорно и Хабермас може да се разчете същия патос в защита на патоса, същата разчувстваност по отношение на чувствата. (вж. Адорно в *Теория на модерната музика*; Хабермас в спора с Фуко върху пост-просвещенския проект).

Тази гледна точка би следвало да ревизира традиционните ни представи за социалистическото изкуство и критика, за продажността им, за малодушното им съглашателство, за компромисите им, довели до оповестяването им като не-изкуство и контра-критика. Казано наедно, социзкуството и критиката са винаги вече екзистенциално-упадъчни: нахвърляйки се с настървение върху тялото на европейското изкуство, те не спират да преживяват садо-мазохистично еротиката на тези отношения. Социзкуството се раздвоява между безпричинната вяра⁴¹, укрепваща дистанцията спрямо западното благополучие на вещите, и съответния компенсаторен порив по оцеляващия сред нищета свръхчовек. По този начин изкуството е отдушникът на една комунална система, която то не спира да притиска под похлупака на субектността. Социзкуството се оказва антимодернистко, контра-политическо, ретро-буржоазно, квази-колективистко, псевдо-масоидално изкуство, прът в сплиците на революцията и така спирачка върху колелото на историята. Социзкуството с изродените си, квази-буржоазни, псевдо-булевардни и мелодраматични клишета поддържаше жив пламък на желанието по правдиво популярните и автентично булевардни творения.

Всъщност полит-естетиката на комунизма, положена върху супер-мена, върху мъжа-идеал, резултира в края на краищата в култа към личността. Теоретическата, както и да се погледне, привързаност към масите страда от сърдечна недостатъчност, която търси персонален култур-героичен излаз. *Култът към личността* е най-крупният ефект и феномен на теро-рудиментите и мито-инерциите в социо-културния и полит-естетическия управленски модел на олигархията. Култът в избраната от нас преспектива е реификационен ефект на една естетически персонифицирана идеалност. Както често се случва, желанията и амбициите, които на Запад се преживяват и надживяват естетически, на Изток се осъществяват чрез алгоритъма на полит-естетическата персонификация, която се отлива и втвърдява в тотална реификация — в закон, инструменталност, бюрокрация, система на администриране и командване. Онова, което в своята персонална уникалност е пример за подражание, се превръща в система от постановена йерархия и правила на съобразяване с нея. Именно превръщането на култовете към конкретните личности в мистически *култ на личността* превръща комунизма в екзистенциален провал. Така изконната екзистенциална изкушеност на соц-режима води до институционализирани вертикали с митологична основателност.⁴²

Социзкуството в този смисъл се оказва формалният вдъхновител на института на култа: то възпроизвежда една субективно-екзистенциална естетика на човешкия уникат в контекста на колективистката масоидалност. Тази неизлечима суета на социзкуството е всъщност неговата иманентна неспособност и интенционално нежелание да се превърне изцяло в анти-изкуство и контра-култура, каквото по дефиниция би следвало да е едно модерно политическо изкуство.⁴³

Ала да не надценяваме автономността на социзкуството: то като да е имало интуициите, че по този начин откликва на скритите възжелания, на

⁴¹Визирам Вапцаров, не Тертулиан.

⁴²Комунизмът се преживява като индивидуално и екзистенциално изключителен, докато се качва по стълбицата на йерархията. Установи ли се някъде, той се превръща в собствената си вкаменелост, т. е. в собствената си безоснователна и абсолютна институция. Превръщането на комунистическия супермен в *култ към личността* възплачва акта на комунизирането на екзистенциалния порив. Това става в социалната реалност, но именно като реификационен ефект на естетико-политическата персонификация. Изкуството на режима едва постфактум и по принуда се включва в този реификационен процес, който му е иманентно чужд.

⁴³Тук се опитвам да сговоря несговоримите де Ман и Вл. Тодоров.

тайните блянове на висшите комунистически функционери. Социалистическата революция в последна сметка се оказва буржоазна революция, която, поради липса на достатъчно буржоазия, се превръща в революция на избитата буржоазия, осъществена от отделно взети буржоа.

Надстроечна неадекватност владее сърцата на устроилите се по най-високите етажи на социалистическото общежитие. Пределът, разбира се, е сърцето на самия вожд в плен на Наполеоновия синдром, но не като символ на грандоманска маниакалност, а като пределно-осъществена индивидуална екзистенция. Така социалистическото изкуство се оказва троянски кон в крепостната система на комунизма. То удряше системата в сърцето на нейната човешка слабост, под лъжичката на нейната уморена квазимъжественост, в стомаха на терористичния ѝ страх, в главата на опиянената ѝ импотентност, с една дума — в нейната женственост. Соц-изкуството изпълняваше ролята на Лейди Макбет по отношение на един комунистически претендент, обричач се на смърт в самия акт на превръщането си в суетен, прояден от вина и скрупули убиец. Комунизмът би могъл да бъде успешна революция единствено като тотална и радикална отмяна на индивидуалната машина за чувства **човек**. Романтическият женствен псевдизъм а-ла Русо изяде главата на конструктивния рационализъм на комунизма.

Така че проблемът на критиците-блустители на комунистическата правилност е възпитанието на възпитателите. Наивността на руските формалисти е, че, противно на своите съперници от кликата на соц-реализма, те постановяват една контрасубективна полит-естетическа доктрина, която просто не устройва улягащия в екзистенциалния си екзистенци-минимум победил социализъм. Нещо повече, в един момент самите формалисти осъзнават, че вече няма какво да кажат на една публика, която иска да гледа герои; на една тълпа, която се преживява като несметен въртоп от индивидуални съдби.

Сега пришествието на структурализма може да се види в променена светлина. Неговите контра-психологически и анти-екзистенциалистски нагласи могат да се разглеждат като критика срещу установения екзистенциален *bon ton* на социализма.

В конкретиката на 60-те те могат да се видят като реакция срещу опита на френските комунисти и екзистенциалисти да встъпят в брак на изгодна взаимност на чувствата.⁴⁴ Наистина нито на Изток, нито на Запад комунизмът не намери за нужно да влиза в законни отношения с женствената философия на екзистенциализма, сякаш смътно съзнал, че винаги вече я е носил като женска рожба под сърцето си. Шумното самооповестяване на екзистенциализма доведе до припознаването на собствената идеология като своенравна щерка-слабост, намерила пределната си инкарнация в знаменитата татова дъщеря на 70-те.

Тогавя на авансцената се появи структурализмът, за да защити непомрачените начала на марксизма.⁴⁵ Отношението му към един едва ли не хума-

⁴⁴На Изток имаше признаци за благосклонност към въпросния брак, вероятно поради липсата на съмнения относно предствителя на силния пол. Флиртът на Сартр с комунизма се разви до това пеецът на самоубийството да посети Съветския съюз. В края на краищата бракът не се състоя. Империята разпореди на френските комунисти да отхвърлят подадената, но непоискана ръка.

⁴⁵Всъщност въпросът с началата на марксизма не е толкова еднозначен. Младите години на бащата на марксизма могат да го направят отговорен и за екзистенциализма, както с нескрито въдушвление подчертаваше през 60-те Цветан Стоянов в знаменитата си книга за отчуждението. Разминаването между същност и съществуване като да предрича кръстопътя, на който узрелият Маркс все пак избира битието пред екзистенцията. Така че екзистенциализмът е избор, който, макар и отказан от марксизма, е бил вечно жива потенция, скрито лансирана идеологически през цялото време на комунизма.

низират се социализъм и екзистенциализма се оказва твърде сходно. Структурализмът (донякъде ревниво) застава на пътя на взаимния им земен порив.

Структурализмът се оказва предпочетенят съперник. Той бързо се превръща във властен обект на желание за теоретико-марксисткия власт-наратив, поставен още от приключението с франкфуртците на сексуална диета, която екзистенциализмът така и не успя да прекърши.⁴⁶ Структурализмът пък, настоячително схващан от завеждащите общата хуманитарност като изследователски метод без философски *background*, се изкушава от стабилното *ratio* на марксизма. За да не остане обаче на яловото ниво на абстрактната теория, той трябва да се справи с екзистенциалната развала, завладяла тялото на марксизма. В този смисъл структурализмът следва да отърси екзистенциалността от социализма, т. е. да очисти марксизма от социалистическата му реализация. Най-ярко този критико-пуристичен жест се проявява при марксистите-структуралисти.

Всъщност твърде скоро се оказва, че структурализмът е невъзможен извън ролята си на ортодоксална марксистка критика на реалния и победилия социализъм. Движението на значителна част от структуралистите е в посоката на разрыв с ревизираната теория и практика на работниците и селяните.⁴⁷ Ала всяко отстъпване от марксизма води до постепенно изоставяне на собствено структурните позиции. Отдалечаването от марксизма неизменно отдалечава и онази чиста и невинна сциентистка амбиция, която направи възможно и желана появата му. Не е трудно да се види, че структурализмът се разразява в алтернативен бърз отказ или от извън-структурностите като епифеноменални незначителности, или от самия структурализъм като пренебрегващ ги. Вторият избор като да е ефект на отказващ коментар срам; ефект на прозрението, захвърлящо в изискващото изкупление автопрезрение. И Кръстева, и Барт, и Тодоров, и Строс, и Алтюсер изкупват по своему структуралисткия си грях, запратил ги в редиците на марксистката утопия.

Така структурализмът се изправя пред алтернатива: или да бъде целокупна критика на капитализма и социализма, които от висотата на ортодоксалния западен марксизъм се виждат като едно — две екзистенциално закривени постпросвещенски реплики; или да се отметне от себе си, отхвърляйки модела за свят на марксизма. Най-странното е, че структурализмът идва с по-мощните намерения да критикува не само осъществения, но и оригиналния вариант на марксизма, възползвайки се от оповестената му отвореност и незавършеност. Всяко от усилията му да се превърне в мащабен критик на марксизма обаче или го изправя пред огледалото на същия този марксизъм, или го запраща отвъд него, където той се оказва някакъв пост-структурализъм. Така структурализмът или се изражда в политики на различие със съответния им ляво-либерален дискурс, или се превръща в консервативна, поне доколкото е скептична и песимистична относно всякакви езиково осъществими идентификации на индивидуално и групово равнище, неореторика. Въобще представата, че структурализмът е прераснал или се е свел до пост-структурализъм е крайно непълна, предвид поне двата крупни развоя. Ляво-либералните трансформации на структурализма са просто неговите логично развърнати марксистки версии. Обратното, отказът от структур-марксистка критика рефлектира в собствено пост-структуралистки и

⁴⁶Люсиен Голдман и Алтюсер, Джеймисън и Игълтън: всички те произвеждат ефективни структурно-марксистки колажи и кръжоци, в които открито показват мащабите и постиженията на тази интелектуална еротика.

⁴⁷Духовната еволюция на Ролан Барт, Юлия Кръстева, Филип Солерс, Мишел Фуко и други сподвижници на *Tell Quell* търси излаз през маоизма, за да акостира спасително на разпасаното западно крайбрежие.

преди всичко деконструктивни подхождания. Казано простичко, пост-структур-марксизма, понякога и психоаналитично обогатен, търси идентификациите на всяка цена при все различията⁴⁸. Обратното, деконструктивният пост-структурализъм в комбинация с лаканианската психоверсия залага преди всичко на диссеминиращите различия.

Връщайки се у дома, се питаме за пост-структуралистките пътища на изкушените ни учители. Като че ли и Никола Георгиев, и Радосвет Коларов се опитаха да се справят със структурализма чрез типична регресивна реакция. Н. Георгиев се върна към руската и чешката формалистична класика с нейния манифестен волунтаризъм и самоиронична жестовост. Радосвет Коларов пък се обърна към марксистките критици на структурализма⁴⁹, но в края на краищата се завърна към по-класически форми на формалистична стилистика с феноменологически уклон. Кривването от магистралите на структурализма и за двамата съвпадна със загуба на марксистките илзии. По-точно и двамата като да се отказаха да критикуват от структур-марксистки позиции идеологията на режима заради екзистенц-отстъплението ѝ от марксистката ортодоксия.

И така, да обобщим: шансовете на структурализма изцяло зависят от здравината на връзките му с марксизма. Като се има предвид, че въпросният марксизъм се различава от практически бродещия по света призрак на комунизма по неизживените психо-комплекси на последния, не е трудно да се види, че теоретичният марксизъм и класическият структурализъм нямат да изглаждат особени противоречия.

Тогава следващата стъпка беше да се види, че структурализмът се отнася към екзистенциализма така, както ортодоксалният марксизъм се отнася към победилния социализъм. Структурализмът идва да се възправи срещу екзистенциалистките страсти и слабости в по човешки грешащото сърце на комунизма, за да се възстанови марксистката правда. Структурализмът идва не само като новаторско научно течение, но преди всичко като вънасящо ред и дисциплина революционно културно-политическо движение.⁵⁰

И така, вече става ясно, че гледам на структурализма като на последен опит за вътрешна градивна критика по отношение на носталгичната, привързана към младия Маркс соц-еротика, съшаваща модерните дисциплинарни практики на самонадзираващия се комунален социум с морално-етичните изкушения и естетическите пристрастия на едно сантиментално и жестоко недоизживяно Просвещение.

СТРУКТУР-МАРКСИЗМЪТ

В своята вече христоматийна книга върху формализма и структурализма Ф. Джеймисън пише:

Ако Сосюр не е имал никаква осведоменост за Маркс, ако за формалистите марксизмът в съветската му форма едва ли е представлявал много повече от повод за полемички и идеологически противник, френските структуралисти, напротив, са облагодетелствани от марксистката култура поне в смисъла да не са свободни от теоретичните проблеми, издигнати от марксистката традиция: всъщност те познават Маркс дотам добре, че да са винаги на прага да го преведат в нещо друго.

⁴⁸Не е случайно, че самообявилите се първоначално като политици на различие впоследствие се обявяват като *identity politics*.

⁴⁹Който впрочем се опитваха да възстановяват правата на ляво-екзистенциалните разбираня за човешката социалност като поставена на изпитание от индивида и несводимостта му до нея.

⁵⁰От всички хуманитарни парадигми на времето, структуралистката има най-явна заслуга за революционното опиянение, известно като *Париж '68*. Може би е въпрос на случайност, но именно в Прага структурализмът имаше най-здрави корени и актуални практики тогава, когато през същата 68 на дневен ред беше *Пражката пролет*.

По-нататък видният марксист се позовава на К. Леви-Строс, който си е представял собственото си учение като принос към онази теория за надстройката, която Маркс едва бил скицирал.

Тиражираният марксистки мит за изоставащото спрямо битието съзнание наистина е любопитен. Обикновено отношението между база и надстройка са били критикувани предвид вменената механична зависимост на надстройката спрямо базата. Търсели са се пътища за равнопоставяне или преобръщане на това отношение, още повече, че то се оказва притеснително недиалектично. Ала покрай мнителността може да се пропусне реалния ефект от тази марксистка схема, който възлиза ни повече, ни по-малко на автономизацията на културата. За да опази диалектическия си стил наред дребнобуржоазния си пиетет към йерархиите и редовете, марксизмът допуска компромиси, при които приматът на нещо в ситуацията на противоречие се оказва трудно удържим от диалектико-логическа гледна точка. Това може да се каже за отношението между материя и идея, за форма и съдържание; и в особена степен за базовото противоречие между *инфра*- и *супер*-структура. Допуснатата като изоставаща надстройка явно се държи по женски своенравно, сякаш все още ненадмогнала либертинските настроения, тази обратна страна на просвещенския титанизъм, тази обратна тяга към природната долнина на култивираната светлина. Паданият си по незабележими жени Маркс проявява непростителна немарливост, като вменява на общо взето безразличната му надстройка принципа на нейното закономерно изоставане. Този принцип може да се чуе като противовариант на деридианския *différance*. Надстройката не спира да се различава, отлагайки завинаги съпадащото съответствие спрямо базовата неотклонност. Чрез този принцип диалектическият материализъм дава друга, не историко-материалистична версия на темпоралността: двойката база-надстройка⁵¹ предлага такова паралелно съжителство на времената, която извиква знаменития разказ на Х. Л. Борхес „Градината с разклоняващите се пътеки“. А всичко това най-малкото затруднява модернисткия активизъм и воля за промяна на комунистическото предначертание. Нещо, което е уловено от усетливия Ленин и е забравено от склонния към самозабрава Сталин. Времето извън историята е онова, което прави безсмислен всеки порив за активна промяна на света и живота. А тъкмо такова в последна сметка е суперструктурното време. Въпреки това малодушието и суетата на комунизма го правят възможно.⁵²

Структурализмът идва с марксистки хлад да поправи тази по същество екзистенциална грешка на комунизма и да изкорени въпросния мит. Това предполагаше ревизия на историческия материализъм, която на моменти и особено при Леви Строс се превръщаше във фундаментална, ако и да прие-

⁵¹Особено в ранната английска двусмислена редакция *superstructure/infrastructure*, ползвана от Jameson и променена по-късно, примерно при Eagleton в *base/superstructure*.

⁵²Струва си да се забележи, че думата *infrastructure* има на английски две значения: едното е „база“, а другото означава средствата, услугите и инсталациите, осигуряващи функционирането на обществото; такива са комуникациите, транспортт и пр. Любопитно е как се е променило Марксовото понятие от базово в надстроечно. Или по-точно как Марксовото понятие е застанало срещу Марксовото значение, за да оповести вътрешната си суплементарност, обявявайки все пак цялата базовост за инструментално отнесена спрямо някаква същностна надстройка. Разбира се, думата „инфраструктура“ взаимодейства идеологията и инструменталността, като оповестява инструменталността за идеология, а идеологията за инструментална. Това неомарксизмът явно е съзнавал, но се е нуждаел от подставения посредник на структурализма, за да оповести горчивата истина. Така се стига до Алтросеровата дописваща критика на понятието за идеология, възлизаща вече на институционалната инфраструктура, овъзможняваща икономическата база или собствено инфраструктурата по терминологията на Jameson.

маше по-меките форми на допълнение.⁵³ В общия си случай структурализмът постанови отказ от времето в ситуацията на безсубектната комуналност. Субектът като възплъщение или прозорец на ирационалността следваше да бъде забранен с декрет, за да може да се разчита на такава политика и култура на дискурсивната власт, която да добие белезите на декрета без постановяваща го институция, на текста без автор, на властта без олицетворяващ я владетел. Така че структурализмът не се домогва до собствена философска основа и възплъщаваше ортодоксалния марксистки проект на безсубектната комуналност. Ако Партията не беше изпаднала в индивидуалистичен бяс, при който йерархията представляваше чудовищна мултипликация на опозицията между водач и колектив, между герой и народ, между индивидуалност и маса и не се преживяваше като тотален организъм, при който всеки потенциално можеше да се идентифицира с главата спрямо едно масовидно тяло, структурализмът не би имал смисъл, доколкото отдавна би бил налице.⁵⁴ Ако рационалността не беше изпаднала в суетата на личностния култ, структурно програмираната реалност би била реализирана в нашия свят, далеч изпреварвайки практиките, за които сме смътно известни във връзка с Китай, Северна Корея, Виетнам и пр.

И все пак в страните от нашия свят структуралистите бяха третираны като *par excellence* буржоазно подлъгани. Те всъщност съучастваха на мита за дисидентската природа и функция на тяхното учение. Най-малкото то се представяше като форма за пасивен отказ от колабориране, а представителите му се преживяха сократовски, т. е. като преследвани от нищожества любители на Маркс, но повече на истината.⁵⁵

Имаше и структуралисти (често ползващи се със симпатиите на режима), които не скриваха, че именно те са истинските марксистки; че Марксовият подход е принципно структурен, и едва след това исторически; че отказът им да се занимават с души, чувства и страсти в полза на думите върху страницата, на кодовете в текстовете на литературата и социума, и най-после на опозициите, управляващи мисленето ни, ги правят истински научни. Последното можеше да се схване като калкулиран ход, доколкото възплъщаваше болезнената страст и претенция на всяка про-комунистическа дискурсивност; самозащитна стратегия на всяка ерес, при която вместо от страната на иконоборството, дисидентството се оказваше от страната на ортодоксалното иконопочитане на по-католиците от папата.

Но дали става въпрос за маневра? В някои от най-прозорливите си варианти структурализмът се припознаваше в ортодоксалния марксизъм в усилието му да се (себе)изживява като критика на наличните му приложения.

⁵³Всъщност Леви-Строс споделяше съмнения, че базата на всяко общество е икономическа. Той предлагаше модел, който прибавяше към фундамента езиковия и кръвния обмен с техните норми. По този начин светът на нещата се обогатяваше от света на езика и секса — т. е. на желанията — с всичките му забрани, вери и фетишистки подмени.

⁵⁴Изключително лобопитно е да се проследи напрежението между структурната безсубектност като водещ идеологически принцип и екзистенциалната изкушеност като подгхващ се контрапринцип в знаменитата книга на Владимир Пропп. Може да се каже, че моделът на историята, към който впоследствие посяга Пропп, е спасителна прислона именно в изкушенията.

Въобще заслужава специално изследване въпросът за нерешимото противоречие между структурна и историческа закономерност, доколкото двете онагледяват и актуализират несводимостта между пространство и време. Структуризацията на времето, т. е. неговото стагниращо опространствяване, се превърна в един от най-ярките белези на късно-тоталитарния упадък, който едва ли случайно съвпадна с пришествието на пространствения симулакрум на структурализма.

⁵⁵Между другото те по сократовски внушаваха принципната нетеоретичност на аналитичните си проекти.

Така партийната принадлежност на структуралиста бе дръзновено откровение в самата модалност на една ритуално-тактическа маневра за пред очите на властта: разкриване на истината в самия акт на нейното скриване. В съвместния режим на двата процеса структурализмът се оказа по-скоро вътрешно-системна критика на системата, отколкото негово фундаментално, вънпоставено, трансцендентално отрицание. Днес бихме могли да наречем този тип критика *перестроечна, неомарксистка* или *западна лява*. Това (не дотам) парадоксално поставя структурализма в същата плоскост с тукашните екзистенциалистски прояви.

Докато на Запад екзистенциализмът и структурализмът бяха само две възможности от богатото меню, непомерният им публичен престиж у нас ги представя като по-тясно ориентирани спрямо инфра-властта и нейните супер-основания. Всъщност и двете интервенираха върху единосъщния молекулярен състав на тоталитарната тъкан, подложиха нейната структура на изпитание, но не като критика отвън, която в този момент и при тези условия би била неефикасна, а като вътрешни хипостази на собствената му ракова структура. Иначе казано, и екзистенциалните, и структуралистките тукашни метаморфози се оказаха разсейки на режима, които доведоха марксисткия проект до онези граничности в означаването и артикулирането на света, че в края на краищата той да успее да ги усвои като собствени структурни трансформации, като услужливи деконструкции, изправящи го пред перспективата да се преструктурира или да умре. Екзистенциалистките и структуралистките парадигми се оказаха собствени тумори, т. е. изменени структурно клетки в тялото на комунизма. Остава все още открит въпросът за качеството на тези тумори. Защото все още е открит въпросът за комунистическото наследство, за метаморфозите и метастазите, които има да претърпи то и ние покрай него с оглед и на онези промени, към които отношение имат и обсъжданите тук интелектуални моди и духовни нагласи.

Какви бяха онези черти на структурализма, които го правеха безопасен и в някакъв смисъл привлекателен за режима?

Новото учение уязвяваше волята на победилия ред да бъде хуманен най-вече посредством грешките и слабостите си, критикувайки именно екзистенциалните забегки на режима. Той идваше като суров учител по автентичност и ортодоксалност, като античен или класически възпитател на владетеля. Пределният провал на комунизма можеше да се обясни с доброто сърце, със слабостите и сантиментите на душата. Структурализмът отнемаше тази утеха. *Структурализмът може и да е прав, но е безчувствен* — в по-твърди или по-меки варианти последната квалификация беше настойчиво повтаряна от казионната критика. Последното имплицираше все по-налагашото се цинично полугласно самооблащение, че *комунизмът може и да се е провалил, но пък е съхранил своята дълбока и противоречива чувствителност*.⁵⁶ Комунизмът започна да се изживява като герой на Достоевски, по-точно като Дмитрий Карамазов: нищо не може да се сравни с удоволствието от неизбежния провал в резултат на съхранената човечност,

⁵⁶Тук сигурно се очаква да се подхване темата за Източната и Православната мистическа чувственост, резултирала в сладниково-мечтателния необят на руската душа, които на свой ред са произвели въпросната шизоидност на режима. Тази линия би била подкрепена от търсенето на екзистенциалните корени у Достоевски, Шестов, Бердяев и кой ли не още от мистиците на Руския ерос. Разпознаването на екзистенциалното като изначало източно, а на структурализма като на принципно западно явление може да се вземе само като идеален модел, който на свой ред може да скрие същинската артикулативна представителност на двете постпросвещенски явления: полагаането върху индивидуалния субект и съответно върху колективния без-субект.

вдъхновена от примера на любимата и дори приписвана на Маркс крилатос *Нищо човешко не ми е чуждо*.

Но мекото, дори гальовно обезсилване на структуралисткия аргумент от страна на идеологическата машина всъщност представляваше косвено признание на неговата ортодоксалност.

Така, когато структурализмът настояваше на независимата и чистата си, т. е. на аполитичната си интелектуална позиция⁵⁷, това рефлектиреше в пресиленото снизхождение на властта към прословутия му формализъм. Всъщност това беше клишираното име за утопичността на структурализма, проявяваща се в пристрастност към инварианти, архетипи, граматика и пр. изначални и идеални моделности. По същото време режимът се опитваше да се отърси от всякакви заблуди за отвъдност и бъдеще, от всякакви остатъци на проективен утопизъм, докато в същото време се опитваше да повиши ефективността си чрез формални борби срещу формализма, което минаваше през повишаване акциите на живия живот и неговите изначалия. Така структурната утопия, прицелена в края на краищата в парадигмоопределящото пра-начало, в архи-оригинала трудно можеше да избегне приликите с вековната успоредна и конкурентна на християнската комунистическа утопия.

Ето защо, когато структуралистите приемаха с пресилено огорчение⁵⁸ обвиненията във формализъм, те изтъкваха структурната, т. е. ортодоксално марксистката моделност на своите занимания. Това е един по начало прескриптивен, привидно спекулативен и в края на краищата фантазно-утопичен проект, който превръщаше текстовете в потенциално значещи, т. е. в по принцип разбираеми. Същото правеше и със света: предоставяше инструментите за размагьосаната му понятност. Ала утопичността се изразяваше най-вече в изненадващия отказ тези инструменти да доведат до такова размагьосащо разбиране. Структурализмът така и отказа да отиде по-нататък от моделирането: моделът изглежда като обект — като *обекта* — но всъщност е макет, инструмент за онагледяване на обекта. Така обаче утопичността на модела, чистото съвършенство на неговата рационалност, се превръща в критика срещу наличната реалност. Структурата като макет-оптика за изследване на наличностите с иконичните си претенции се превръща в опасно предизвикателство спрямо действителния обект. Привлекателността на структурата загърбва и заскобява реалните си носители. Така инструментът едновременно обезопасява мистификацията си като реалност и демистифицира обектната си реалност, създавайки утопични идентификации. Тези идентификации обаче не са със структурата, а с проективната ѝ осъществимост. Структурата хем поддържа отстранението и отчуждението спрямо себе си, хем указва на действителната неадекватност на конкретната си инкарнация. Структурата се оказва твърде перфидна направа, която неспирно играе между инструменталността и същността, между идеалността и материалността, между работната фикционалност и критичната иконичност. Указвайки на своята моделност, моделът постига невинност, която превръща в догълнителен аргумент срещу разминаването между действителната си същност и извратените си, уродливи форми на съществуване. Така структурата се оказва най-перфидния знак, който играе със своето означаемо и в трите

⁵⁷С нея можеше да се сравни само като модното тогава противопоставяне на марксистка теория и комунистическа практика, при което първата отказваше да отговаря за втората.

⁵⁸Двама толкова различни като интелектуална и жизнена нагласа мислители като Ролан Барт и Юрий Лотман демонстрират сходна непримиримост относно актуалната неупотребимост на техните структурни подходи. Това принуди Лотман да засилва културологичния ъгъл на изследванията си, а Барт още от *Митологии* да удвоява пристрастието си към модели със семио-социологически работи върху т. нар. *вторичен мит*.

вида знаци — иконата, символа и индекса, — запазвайки за себе си утопично-идеалните и в същото време същностно-материалните характеристики и вменияйки на своя „референт“ белезите на едновременно илюзорна, епифеноменална и извънструктурна развала. По този начин структурата се превръща в най-мощно демистифициращата критика на своя носител, пък бил той стихотворение, жанр, метод или социално-политическа система. В края на краищата структурата е принципно разобличение на всяка своя осъщественост. И са необходими съвършено различни, неструктур-марксистки интуиции, за да се възвърне интереса към осъщественостите, каквито и да са те. Чак тогава се вижда до каква степен структурите (им) не заслужават доверие.

Така че утопичният патос е същностната причина за обвиненията във формалистична откъснатост на структуралистите от света. Те неслучайно са практически идентични и на Изток, и на Запад. Новоизкованото през 70-те официално номиниране на Съветския блок като *страни на реалния социализъм* идваше да го подведе към изискванията на западната идеологическа номенклатура, която от Лайбниц насам се осланя на формулата за най-добрия възможен свят. Идеологическата соц-машина беше позагубила твърдо-сляпата си безочливост, за да признае, че това, което е постигнато, е несъизмеримо с утопията, но тъкмо затова разполага с някаква реална непренебрежима стойност.⁵⁹ Така структурализмът, който критикуваше реалното на социализма като екзистенциално-деформиран вариант на марксистката инвариантна структура, следваше да бъде разпознат като метод, чиято научност и значи идеалност го правеше неадекватен спрямо извънсхемното многообразие на света и живота. У нас подобни обвинения можеха да се чуят по отношение на най-значимите ни структурно проявени мислители.

Ала структурализмът не желал да бъде взиман насериозно единствено в рамките на позволеното за научна утопия. Чрез своите взаимопреплитации се занимава със социалното като реализация на три обменя структурализмът не желал да остане затворен зад някоя от стените или по-точно кориците на частните хуманитарни проекти. При цялата своя академична чистоплътност и чувство за мярка структурализмът излъчвал представата за една хомологична рационална устроеност на света на всички равнища и във всички сфери, които именно посредством съотнасянето им към инвариантните структури и образци, изтъквал същностния си изоморфизъм. Така че можем да си представим структурализма не просто като епистемологично разширение, а като онтологична екстензия на недогматичната марксистка система на ставането. Нещо повече, структурализмът идвал да оправи голямото недоразумение по изоставането на надстройката, като разпозна знаковите, психо-сексуалните и икономическите отношения като синхронни помежду си съотнесености във властта на саморегулиращата се структура. По този начин структурализмът предлагал схема за комплексно и пългаво мислене на непосредствената актуалност. В този смисъл неговите теоретически аргументи срещу историята бяха по-скоро фасадни, зад тях се криеше нищешанската досада от историята като минало, като историография, отместваща от тук-и-сега живеенето и успешността. Структурализмът е може би първият хуманитарен метод, чиито анализи са лишени от претенции за адекватност спрямо времето и мястото на възникване. Укорите към неговата яловост спрямо неklasични текстове и явления са донякъде неадекватни,

⁵⁹Социална осигуреност и защита за всички, затворено-родов живот при отсъствие на гражданско общество, накрая известна всекидневна задоволеност без бъдеще за разрастване на равнището на материалното, така че човек да избира между бита и дчховната култура; оттам и недотам безпочвените митове за начетеността на социалистическия човек, за руснака като най-четящия човек на планетата и пр.

доколкото зад привидното безвремие на структуралисткото четене винаги се е четяла грижата му за тук-и-сега случващата се актуалност на прочита: той не може да анализира добре модерни явления, тъй като самият той е такова модернистско явление, т. е. ориентиран е повече към произвеждащата творческа активност, отколкото към интерпретативната вторичност.

Структурализмът представя света като структуриран макро-текст. Фаворизацията на отношенията пред самостоятелността на елементите, лишени впрочем от самостоятелност, би могла да изглежда като теоретично клише, но видяна като философска реторика, тя започва да звучи като донейде застрашаващо прозрение. В тази светлина структурализмът представлява функционализъм, който напомня машиноидните модернистско-болшевишки модели на действителността, узаконени и от печално-известната фраза на Ленин за литературата като бурмичка и винтче в пропагандната машина. Липсата на самостоятелност на елементите, т. е. на вътрешна съдържателност, все пак не изключваше възможността всеки един от тях да бъде мислен като собствено структурен: като структуриран. Така всеки елемент добиваше своята относителна съдържателност, доколкото беше функционално подчинен и ангажиран. Нещо повече, представата за радикалната негативност на всеки член, добиващ значение благодарение на своята оразличеност по отношение на другите членове от същата парадигма или структурно гнездо, създаваше един модел на пределна производителност при минимална съдържателност и строга съотнесеност с елементи, спрямо които принципът на оразличаване действа пропорционално на равнището на споделяната парадигма. Тогава може да се каже, че принципът *или/или* конституира най-ниските и минимални равнища на означаване и смислопроизводство. На колкото по-високо равнище се изкачваме, толкова принципът на негативна кодификация отслабва, за да бъде изместен от принципа *и/и*. Тогава става ясно, че движението от минималните към пространните нива на езика представлява движение от граматическите и логическите към реторическите равнища, което движение следва прехода от отрицаващо идентифициране към множествено-допълнителна хетерогенност на неидентичностите. При това положение въпросът за справяне с множествеността, хетерогенността, плурализма и най-общо казано либерализма в структуралистката схема се свежда до справяне с високите етажи на взаимодействие на структурните елементи. Това автоматически означава, че условието за поддържане на структурно иманентни *или/или* принцип е удържането на интереса към ниските структурни равнища.

Доколкото индивидът се заставя да се мисли като изчерпаем в минимално количество негативно-йерархични структурни образувания — семейство, работа, партийна или ОФ принадлежност, той бива закрепван като съучастник в тоталисткия принцип, т. е. бива инструментализиран като функция на диктата и диктатурата. Докато човек не се осъзнава като функционално и съдържателно съотносим към равнищата на допълнителността, въпросните равнища могат да бъдат редуцирани функционално до негативните *или*-равнища, независимо от това, че структурно те позволяват и дори изискват *и*-допълнителност. Същото означава успешно превръщане на реторическите равнища в равнища на идеологията, т. е. на логико-граматическата идеология за еднозначността на езика, за сводимостта до прозрачен интерес на реторическите му структури. Иначе казано, при режимното потребление на структуралистките принципи, реторическият *и*-принцип бива лесно подменян от *или*-принципа, чието по-откровено име беше дадено от големия майстор на еднозначни

метафори в знаменитата формула *кой кого*: или ние тях, или те нас.

В някакъв смисъл структуралистката криза беше окончателна, ако и предварителна присъда срещу един ред, който се самооблащаваше като устойчива структура, контролираща регистрите на научността. Комунизмът беше последен опит за оцеляване на много от големите просвещенски утопии.⁶⁰ Структурализмът беше един от пределните опити за реализирането на най-голямата от тях: утопията за структурираната, управлявана природа; за социума, който хем е естествено функциониращ, хем е под контрола на упълномощените. Това е, разбира се, утопията на прозрачния език в едно общество, структурирано като него, по-точно като неговите ниски равнища: свръх-прозрачно, пределно функциониращо и значи единствено функционално осмислено — полезно — без битие-в-и-за-себе си.⁶¹

Хоризонталните редове на тази утопия разполагат с негласна, но неумолима йерархичност. Нулево-флексивни, лишени от особени белези, членовете на партията автоматично се превръщаха в овластени членове именно по силата на своята немаркираност. Така властта не минаваше по линия на някаква манифестирана отличителност или отличителност, която традиционно се е асоциирала с властта и е мотивирала правото на упражняването ѝ. Властта не се постигаше в резултат на противоборстващи самозванство и автентизация, както е при системата на самодържавието⁶²; нито по пътя на избраничеството и избора, както е при монархиите и демократичните републики. Тя възникваше по линията на минималната отличителност, т. е. на максималната хомологичност на цялата парадигма, и значи на най-лесно сводимата до цялото съставка. Комунизмът е първата власт, която изисква власт за безличнето, за масоидалната структура, чийто център и центростремителност се удържат от идентистката хомологична тяга там, където различията и отклоненията биват разпознавани като грешки, справянето с които е въпрос на идеализираща и/или прагматизираща редукция: става дума за незабелязването и/или отстраняването на тези грешки. Негативната диференциалност на структурата в един момент може да се види като пределния идентизъм на функционалната социална предначертаност.

Така всяка единица беше фаворизирана в потенциалността ѝ на представителна, сменяща цялото в себе си синекдоха. Синекдоха с вътрешна стру-

---

⁶⁰Една от тях намираме още у Вико, който съчетава екзистенциалния и структурния принцип. Той твърди, че човечността не е предпоставка, а последствие, ефект, продукт от построяването на институциите. Но това са преди всичко институциите на мита. Човек конструира митовете, социалните институции, практически целия свят, доколкото го схваща, и правейки това, той се самоконструира. Този процес на правене включва постоянното създаване на разпознаваеми и повтарящи се форми, което днес можем да назовем процес на *структуриране*. Вико вижда този процес като присъща, перманентна и определяща човешка характеристика, чието действие, особено по отношение на създаването на социални институции, е продължително и, поради повторителния му характер, предвидимо в резултатите му.

Както се вижда, Вико до голяма степен предписва „Митологиите“ и „Структуралната активност“ на Барт. Всъщност последният е прекрасен пример за неизживял екзистенциалната си пристрастеност структуралист. И Вико, и Барт са в перманентно противоречие между човешко-субективните и езиковите си приоритети. Най-любопитното е, че като че ли и двамата съзнават нерешимостта на въпросното противоречие и се забавляват да играят върху него.

⁶¹Така че краят на структурализма е подписан със самата хуманитарно и хуманистично мотивирана програма да се премине към „надразовите равнища“ буквално и преносно и се напусне синхронния срез, за да се изследва процесуалността на структурите, дори ако в резултат на изследването те позагубят от структурния си блясък.

⁶²Вж. последните работи на Вл. Тодоров върху механизмите на управляване в руската история от Иван Грозни до Ленин. Извадки от тях са публикувани в сп. „Демократически преглед“, кн. 5/6 от 1997 г.

ктура, аналогична или изоморфна на външната ѝ функционалност. Идеалната пределност на структуралистката утопия би била такава структурираност на съставките и нивата, която да се отлива в произтичаща от нея функция: структурата като функция в потенция. Структурираността на структурата следва неспирно да се доказва посредством перманентно кинетизиране на потенцията към иманентната ѝ цел.

Може да се види, че това беше постигнато на ниските равнища на тоталитарната обществена структура. Така ОФ-организациите бяха по правило поверени на комунисти, при все че именно този тип организации осигуряваше странната партийна принадлежност *безпартиен*⁶³. Инертната неопределеност на обществото като цяло с авангард комунистическата партия създаваше илюзията за определеността на последната. Всъщност беше точно обратното. Обществото беше структурирано и продължаваше да се структурира като комунистическо. Комунистическите елементи на структурата бяха немаркираните членове; във всяка социална единица, във всяка професионална или неформална група тяхното присъствие задаваше телеологията на комунистическата структура като центрирана в собствената си синекдоха — немаркираният партийен член. Наличието на последния във всяка структура не просто го превръщаше в определящ на принципа *първи между равни*. Той указваше на структуралността като на функционално осъдена на комунистическия си принос и прислона. Именно така структурираната като прицеленост в собствения синекдохичен център структурна ядка обещаваше нейното функциониране като взаимодействие с парадигмално тъждествените останали ядки в прослава на комунистическата структурно-функционална себеидентичност, т. е. съвпадане между замисъл и ефект.

Тази бюрократизация и протоколност, ако щете този *bon ton*, създадоха онази комунистическа легитимация, съгласно която да си комунист е естествено, непротиворечиво състояние на вътрешна цялост и завършеност⁶⁴ там, където некомунистът е разпънат между базовата си о-съ-времененост и надстроечната си несвоевременност. По този начин диалектичното противоречие между база и надстройка се снемаше повече или по-малко единствено в персоналната структурираност на комуниста. В този смисъл некомунистът е недоструктуриран субект в процес на структуриране. Той се стреми към центъра на структурата като към неин автентичен изразител; иначе казано, домогва се до структурната завършеност и съвършенство на комуниста. Теоретичният предел на това би била пределната индивидуална аниhilация на постигналия своето име комунист.

Известна е репликата на Сталин, че „ние, комунистите, сме направени от особен материал”. Обикновено тя се чува само като нелепо настояване върху отличителните предимства на комунистическите тяло и дух в една вече коментирана екзистенциална посока. Ала така се пренебрегва акцента върху материала, върху неговата монолитност, върху неговата структурирана вътрешна идентичност: всяка точка, молекула и атом се оглежда във всяка друга. По този начин се вмения прост структурен състав на комунистическия материал там, където некомунистът разполага с нездрава аморфност, сред чиито белези е изолацията, непроводимостта.⁶⁵ Отличителността на идеалния комунист е неговата пределна неотличителност, гарантираща самосъвпадане

⁶³Знам това покрай дядо ми, комунист и шеф на квартално ОФ.

⁶⁴Да си спомним призоваването на първобитнообщинния човек като аргумент за изконна-природна-правилност на комунизма.

⁶⁵Както е известно, аморфният материал се превръща в проводник при въздействие върху му с високоволтов ток или при късо съединение. Тогава той се структурира и добива изключително добри проводими свойства.

на вътрешния и външния мир. Комунистът би следвало да присъства навсякъде с тиха неотвратимост като самото нечовешко, безчовечно битие на нещата. Човекът без качества е пароксизмът на структур-комунистическата идеалност.

И тук, в пределната човешка осъщественост на комунистическото като свръх-човешко не като над-, а нечовешко, реалният партиен лидер не се оказва на висотата на структурната схема. Именно във високите етажи на персонализираната власт структурата се пропукваше под ударите на нездравни екзистенциални изкушения, докато на ниските етажи на социалност се включваше и усърдно работеше собствено структурираната изотопия. Този субект, този парадоксален център⁶⁶ на структурата, този немаркиран член на всички потенциално предполагащи го опозиции беше провален по невнимание или съзнателно от екзистенциалните рудименти на системата. Надстройката, веднъж получила Марксовата поръчка по изоставането, охотно се зае с ролята си по катурването на собствените си кули, податливи сами по себе си, но също и поради прекомерната измисленост на базата. Прочутият виц за разделеното наследство на Маркс, (в *Западна Германия „Капиталът“*, в *Източна „Манифестът“*), добре изразява състоянието на нещата: комунизмът е трябвало да разчита на надстройката си за изобретяването на своята несъществуваща и невъзможна база. Комунистическата база е изцяло надстроен конструкт.

И когато мислители от ранга на Кейнс говорят за реторика на икономиката и правото, ние не спираме да се изненадваме в ситуацията на едно перманентно *deja vi*: изненадва ни как е възможно с такова закъснение да се прави теория от нашата история и практика. В този смисъл структурализмът беше последната школа, която се опитваше да възпре нахлуването на Източно-европейската неизбежност на Запад.

И така, след като посяхме недоразумения, да свалим картите, за да укротим бурите. Нито структурализмът, нито екзистенциализмът са интересни за този текст като исторически поместени школи, като маркирани територии върху сложна разграфената карта на съвременната хуманитарна география. Тук те са важни като най-масовите и публично огласени критики изотвърте на единствената парадигма за радикално преустройство на света на модерността. Те са ми важни като симптоматични и достатъчно едри схеми за вътрешно-градивно разгръщане на марксисткия модел за социално, политическо и културно преустройство на света. И двете се опитват да подхванат и доразвият двата края в марксистката схема. Защото и двете се оказват в синовна или дъщерна позиция спрямо властната бащина фигура на марксизма. И двете спорят коя от тях да води бащина дружина. И двете успяват да концентрират значителни интелектуални и социални преустройствени енергии в себе си, без да посмяват да отменят нищо друго в марксизма, освен своето противоположно: другата критика. В този смисъл те не са нищо друго, освен теоретико-исторически закъснели — надстроени — рефлексии на практически вече състоялият се като самоунищожително контрадиктивен комунизъм. Ние ги преживяхме като толкова вълнуващи в тяхната теоретично-научна или естетико-литературна вариация, тъй като те просто ни снабдиха с имената за вече наличния ни шизоиден опит. Моето собствено интелектуално съществуване и до днес е неразрешимо раздвоено между двете догматики, между които не е възможна каквато и да било диалектика. При това и двете се оказаха изключително утопогенни, с режима на публично либерализиране на личността във времето на екзистенциализма, с контрарежима на контрасубективността в пространството на структу-

⁶⁶Парадоксален, доколкото е център от типа на божествената сфера, с център навсякъде и стена никъде (вж. Сферата на Паскал на Х. Л. Борхес).

рализма. В същото време и двете се оказаха властни и упоителни артикулации на смътно-утробните семиотизации на комунистическото телесно-подмолно преживяване. И двете в края на краищата се оказаха западни рационализации, номинации, номенклатурни рефлексии спрямо един свят, чиито имена, в качеството им на фалшиви алегии, бяха безусловно неефективни. Казано по друг начин, тези две теоретични практики, взети в тоталността на техния метафоричен обхват, представляват западните прочити на източно-европейския свят. Нашето незабелязване не трябва да ни заблуждава. Ние сме връзката и посредникът на един високо култивиран рационализиран свят и един явно търсен предсвят на примитивни племена, то-равнища, несъзнаваности, ниски класи, женски ирационалности, нисши раси и пр. Ние сме онзи европейски *друг*, който, след като дълго е бил потискан, може да бъде отменен чрез разпознаването му и описването му в по-чистите модели на бинаризма, архетипализма, произхода и същността. Но ние заявяваме неспирното си присъствие във и вътре в тялото и духа, в структурата на Европа. Ние сме нейното политическо безсъзнателно, от което тя се опитва да се освободи чрез различни форми на рационализиращи преноси.

Или поне днес можем да си позволим тази интерпретация. Което е началото на обяснението ни защо все пак през цялото това време психоанализата не успя да си пробие път, а също и защо в момента има такъв масов бум на психоаналитичното говорене, писане и практикуване. Въздържали сме се от психоанализа, тъй като тя би ни дала лесните и неприятни обяснения за нашите любови към екзистенциализма и структурализма: би ни показала, че тази любов се дължи на „дамгата на комунистическата догма“⁶⁷ върху съзнанието ни.

Както е добре известно, едно от популярните опримерявания на психоанализата е, че тя представлява превръщане на хубавите сънища в лоши. Така хубавият сън на нашето западно проглеждане отгатък стената щеше да се окаже пак връщане към себе си, поглеждане в огледалото, присламчване към някаква роля, персоналност, лице. Психоанализата има неприятния навик да ни възвръща към нас самите, към кръвното обкръжение, в края на краищата към самата себе си. Психоанализата представлява магически-ирационална наративна практика, която превръща рационализациите ни в кондензации, преноси и сублимации. Видяна от една деконструктивна перспектива, тя действа като рационализация срещу рационализацията, показвайки, че всяка превърната рационалност е дори по-ирационална от ирационалността, от която тя си представя, че се е отгласнала.

В този смисъл книгата на четиримата, с която започнахме, представлява експликация на просвещенското отношение към човека, разделено между възторг и презрение или по-точно, между удивление и съжаление. Откъде идва това шизоидно отношение, включително и към нас самите? Европейският разум или изработва целенасочено неща, или изработва инструменти за производството на други инструменти. Модерното, актуалното човешко съвършенство е на равнището на инструментално прицелената инструменталност. Тя е и причината за един вече столетия непресъхващ възторг, ентузиазъм и удивление.

Жалостта и презрението настъпват, когато в мигове на скепсис и песимистично озарение тези инструменти, цялата тази практическа или теоретическа инструменталност се сравни с нейните резултати. Тогава се оказва, че няма място за сравнение, че произведените неща, идеи и ценности са лишени от същност, не ни правят нито по-щастливи, нито по-мъдри.

⁶⁷По думите на Ани Илков.

Благополучието е инструменталният отблясък на мъдростта. Съвременната хуманитаристика е в плен на хитрото благополучие. Средствата, т. е. инструментите, са се превърнали в цел и основание, ако и употребата им по някакъв същностен или разкриващ същността им начин се оказва бедна, разочароваща, отчайваща. Съвременната инструменталност и прагматизация на света не е само загуба на вкус към същностите, но и форма за справяне с разочароващата тяхна природа. Литературната наука и хуманитаристиката въобще днес по света и у нас се приспособява към изискванията за такава една инструменталност.

Книгата на четиримата съчетава един по-гъвкав семио-структуралистски проект и една от пост-модерните му, пост-структурни версии в лицето на гео-политическите различия. Особеното на тази книга е в продуктивното ѝ нежелание да преживява двете модалности като взаимноизключващи се вътре в собствените си пространства. Така за Кьосев и Кръстев все още хипостазиранието на значения и смисли е нещо заслужаващо загриженост, докато Тодоров и Дичев провеждат една самосъзнателна редукция на всяка многосложност до абрутни скандирания при Тодоров и твърдения, поемащи риска на яснотата и уязвимото разбиране, при Дичев. В тази перспектива пост-теорията се оказва една политически приложна теория. Настоящият текст преживява себе си като нейно приложение.

Но какво ще стане, ако и когато нещата отново се обърнат и европейската хуманитаристика отново бъде обзета от вековния си ламтеж по същности, пък били те и инструментално, както при екзистенциализма и структурализма, конспирирани. Т. нар. *нов консервативен фундаментализъм* с пиетета му към здравия смисъл като да представлява именно такава нова парадигма. Когато балонът на идеологиите се спуска, остава канонът — тази отново и отново залюляваща се люлка на европейското човечество.

Въпросът е какво ще правим, ако балонът в своето трагическо спихване слепи и стените на канона.